

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 5, p. 39-61, September 2013

Osmanlı Devlet Teşkilâtında Haremeyn Tercümanlığı *Haremeyn (Mecca and Medina) Translators in the Ottoman State Organization*

Yrd. Doç. Dr. Sezai BALCI
Giresun Üniversitesi - Giresun

Öz: Bu makalede Osmanlı idari teşkilatında yer alan Haremeyn tercümanlığı ele alınmıştır. Devletin yıkılışına kadar faaliyetlerini sürdüren bu kurum, daha çok İstanbul'a gelen Haremeyn halkının iâşe ve ibateleri ile memleketlerine geliş ve gidişlerinden sorumluydu. Hicaz'dan İstanbul'a gelen ahalinin her türlü ihtiyaç ve istekleri, evlenme-boşanma ve cenaze işlemleri Haremeyn tercümanları vasıtasıyla yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Haremeyn, Tercümanlık, Mekke, Medine, Evkâf-ı Hümâyûn

Abstract: This article examines Haremeyn translators in the Ottoman Empire. The foundation remained active until the collapse of the empire. Haremeyn translators were responsible for the logistic needs of Haremeyn residents during their travel to Istanbul. The Haremeyn interpreters provided needs and requests of the people who came to Istanbul from Hejaz and organized the procedures for marriage/divorce and their funeral ceremonies.

Keywords: Haremeyn, Translator, Mecca, Medina, Evkaf-ı Hümayun

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı idaresine geçen Hicaz,¹ 1919'a kadar yaklaşık 400 sene Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Mısır'ın alınmasıyla Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesi, Osmanlı sultanını bütün Müslümanların nazarında İslâm'ın hâmisî ve Müslümanların halifesi konumuna yükseltti. Bugün olduğu gibi Osmanlı dünyasının da en kutsal yerleri Mekke ve Medine'ydi. 1517'den sonra Osmanlı padişahlarının taşıdığı en önemli unvanlardan biri "iki yüce ve saygın mabedin hizmetkârı" anlamına gelen "hadimü'l-Haremeyn-i Şerifeyn"di. "İki harem" anlamına gelen Haremeyn kelimesi, Osmanlı belgelerinde daha çok "Haremeyn-i Muhteremeyn-i Şerifeyn" şeklinde geçmektedir. 1517'den önce diğer hanedanların taşıdığı bu unvanı bugün Suudi Arabistan kralları taşımaktadır.

1517'de Osmanlı egemenliğine geçen Hicaz bölgesi, idarî olarak Harem-i Nebevî (Mekke ve Medine) ve Habeş (Cidde, Savakin, Masavva) Eyaleti'nin Arabistan kısmından oluşmaktaydı. 1867'de Habeş Eyaleti'nin lağvedilmesinden sonra Cidde ile Mekke Şerifliği birbirine bağlanarak Cidde Vilâyeti ihdâs edilmişti. 1882'de ise Osman Nuri Paşa'nın valiliği

¹ Hicaz'ın Osmanlı idaresine geçişi için bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), s. 46-47; Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*, (İstanbul: Tanin Matbaası, 1984), s. 179-185.

ile Hicaz Vilâyeti teşkil edilmiştir.² Hac ve umre dolayısıyla Müslümanların Mekke ve Medine'yi ziyaret etmeleri, İslâm tarihi boyunca bu iki şehre çok özel ve mümtaz bir mevki kazandırmış, buralarda hâkimiyet kurmak, bütün İslâm devletleri arasında bir itibar vesilesi görülmüştür. İslâmiyet'in beşiği olan Haremeyn'i hâkimiyeti altında bulunduran bir devlet hem dinî hemde siyasî bakımdan büyük bir avantaj ele geçirmiş oluyor, dolayısıyla bütün İslâm dünyası üzerinde itibar ve nüfuz kazanıyordu.

Makalemize konu olan Haremeyn tercümanlığının kesin olarak ne zaman kurulduğunu belirleyebilmek şimdilik güç görünmektedir. Bununla birlikte 1889 tarihli bir belgede Haremeyn ahalisine dağıtılan ikramiyelerin ihdâsından beri tercümanlığın mevcut olduğu belirtilmektedir.³

Haremeyn tercümanlığı aslında bir tür Arapça tercümanlığı olduğundan Osmanlı idarî teşkilâtındaki ilgili diğer birimlerle arasına bir çizgi çekmek gerekir. Haremeyn tercümanları yanında Babiâli'de bir Arapça mütercimliği kadrosu da bulunmaktaydı. Bunun dışında yine Hariciye Nezareti'ne bağlı olan Babiâli Tercüme Odası'nda da bir Arapça mütercimi bulunmaktaydı. Bu şekilde üç farklı Arapça mütercimliği kadrosunun bulunmasının nedenlerinden biri de Babiâli ile Mısır arasındaki siyasî meselelerden kaynaklanmaktaydı. Mısır meselesinin barış yoluyla halledilmesinden sonra Haremeyn tercümanlığı ile Babiâli'de bulunan Arapça mütercimliği tek çatı altında birleştirilmiştir. Babiâli Tercüme Odası'nda ise Arapça mütercimliğini uzun bir süre Yusuf Halis Efendi (1805-1883)⁴ yürütmüştür. Yusuf Halis Efendi, taşradan Babiâli'ye ve diğer devlet birimlerine gelen Arapça evrakın tercümesinden sorumluydu.⁵

² Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (AÜDTCF, TAD)*, XVIII/29, 1996, s. 2.

³ BOA, DH. MKT, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemî) No: 1631/79, 25 Haziran 1889. Arşiv belgelerindeki hicrî ve rumî tarihlerin miladî takvime çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun resmi internet sitesindeki Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır. <http://193.255.138.2/takvim.asp> (ET:10/07/2013).

⁴ Yusuf Halis Efendi (1805-1883), Tahir Ömerzâde ailesindedir. 1805'te İstanbul'da doğdu. 1815'de Divân-ı Hümayûn Kalemî'ne, daha sonra Babiâli Tercüme Odası'na girdi. 1833'te Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefareti'nde başkâtipliğini yaptı. 1836'da hâcegân, 1837'de ise hamise rütbelerini aldı. 1844'te Mikail ile birlikte bir süre donanmada görevlendirildi (BOA, A. MKT (Sadaret Mektûbî Kalemî), No: 12/95, 5 Haziran 1844). Yine aynı yıl Mabeynci Selim Bey'in refakâtinde Tunus'a gitti. 1845'te kâtiplik yapmak için Trablusşam'a gönderildi. Dönüşünde Babiâli Tercüme Odası'nda Arapça mütercimliğine atandı. Bu sırada yine Babiâli Tercüme Odası'nda Arapça mütercimliği yapan Münif Paşa'yı da yakından etkiledi. 1856'da oluşturulan Telgraf Komisyonu'nda azalık yaptı. Eylül 1861'de mütercim-i sâniğe atandı. 1873'te emekliye ayrıldı. 4 Temmuz 1883'te öldü. *Şehnâme-i Osmanî, Kıyâfetnâme-i Cedid, Miftah-ı Lisan, Sulhnâme-i Halis* adlı eserleri vardır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, Üçüncü Baskı, İstanbul 1988, s. 524-525; Akif Paşa, *Tabsıra-i Akif Paşa*, Dördüncü Baskı, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye 1300, s. 10; Kayahan Özgül, *Münif Paşa*, (Ankara: Elips Kitap, 2005), s. 7, 217-218; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan), (İstanbul: İletişim, 1996), s. 237; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, II (Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1996), s. 589; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, (Sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), II, İstanbul ty, s. 177; İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları*, by ve ty, s. 166; Fatih, *Tezkire-i Hatimetül-Eşâr*, İstanbul 1271, s. 821.

⁵ BOA, İ. DH (İradeler Dahiliye), No: 137/7064-M, 23 Mart 1847.

Osmanlı belgelerinde Haremeyn tercümanlığı, “*Haremeyn-i muhteremeyn tercümanı*, *Haremeyn-i Şerifeyn tercümanlığı*, “*Haremeyn ahali-i kirâmi tercümanlığı*”,⁶ “*Babiâli’de Haremeyn tercümanlığı dairesi*”,⁷ “*Haremeynü’l-muhteremeyn tercümanlığı*”, “*Haremeyn-i Şerifeyn ahali-i kirâmi tercümanları*”⁸ şeklinde zikredilmektedir. Haremeyn tercümanlığı, diğer devlet birimlerinde olduğu gibi Osmanlı idarî teşkilâtında da imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. 12 Ağustos 1923 tarihli bir belgeye göre; Haremeyn tercümanlığını yürüten kişi Mehmet Emin Efendi’ydi.⁹

1-Haremeyn Tercümanı a-Haremeyn Tercümanın Görevleri

Belgelerde Haremeyn tercümanlarının görevleri kısaca “*beldeteyn-i tayyibeteyn ahalisi mesâlih-i hayriyesinde müstahdem*”,¹⁰ “*hizmetim Haremeyn ahali ve mücâvirlerinden ediye-i hayriye isticlâbından ibaret olduğu*”,¹¹ “*ahali-i Haremeyn’den beher sene Dersaadet’e gelmekte olan zevâtın emr-i müsâferet ve hususât-ı saireleri*”,¹² “*Haremeyn ahalisinden beher sene Dersaadet’e gelenlerin matlûb-ı âli vecihle hürmet-i lâyika ve riayet-i faikaları ikmal olunmak*”,¹³ “*ahali-i kirâm dailerini nizamı dairesinde hoşnud ederek iadesi emrinde görülen mesai ve gayreti*”,¹⁴ “*ahali-i Haremeyn’in emr-i müsâferetleriyle iadeleri, Haremeyn-i Şerifeyn ahali-i kirâmının ikramiyeleriyle muamelat-ı sairesi*”¹⁵ şeklinde zikredilmektedir.

Haremeyn tercümanları, Mekke ve Medine ile Hicaz’ın sair bölgelerinden her sene İstanbul’a gelen imam-hatip, müezzin, şeyh, seyyit, şerif, nakibüleşraf, Mekke ve Medine ağaları gibi *ahali-i kirâmın* İstanbul’daki iâşe ve ibateleri ile memleketlerine geliş ve gidişlerinden sorumluydular. Haremeyn’den gelenler arasında şerifler yanında Hz. Hasan ve Hz. Ebubekir soyundan olanlar da bulunmaktaydı.¹⁶ Yani Hicaz’dan İstanbul’a gelen ahalinin her türlü ihtiyaç ve istekleri Haremeyn tercümanları vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Yine Hac mevsimi yaklaştığında Surre-i Hümâyûn ile Mekke şeriflerine geleneksel olarak ihsan buyurulan *kudûmiye, kisve-baha, seferiye, tayinât-baha* gibi hediyelerin tedariki işini de Haremeyn tercümanları üstlenirdi.¹⁷ Haremeyn tercümanları bazı durumlarda Surre-i Hümâyûn’da da tercümanı olarak görevlendirilirdi.¹⁸

Yılın muhtelif zamanlarında Hicaz’dan İstanbul’a gelenlere dönüşlerinde harcırah verilmesi¹⁹ ve bunlar için gemi tahsis edilmesi de tercümanın sorumluluğundaydı.²⁰ 13 Mart-12 Haziran 1853 tarihleri arasında 260 kişilik Haremeyn ahalisine verilen gemi ücreti 15.600

⁶ BOA, ŞD (Şurâ-yı Devlet), No: 109/26.

⁷ BOA, İ. HUS (İradeler Hususî) No: 25/1311 Z 10.

⁸ BOA, ŞD, No: 285/36.

⁹ BOA, Y. EE. KP (Yıldız Esas Kamil Paşa Evrakı), No: 40/3989, 12 Ağustos 1923.

¹⁰ BOA, HAT (Hatt-ı Hümâyûn), No: 1286/49881.

¹¹ BOA, İ. DH, No: 79/3968.

¹² BOA, A. MKT, No: 78/59.

¹³ BOA, İ. DH, No: 180/9815.

¹⁴ BOA, İ. DH, No: 748/61130.

¹⁵ BOA, İ. DH, No: 864/69150.

¹⁶ BOA, İ. MVL (İradeler Meclis-i Vâlâ) No: 8/119.

¹⁷ BOA, C. ML, No: 346/14267.

¹⁸ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 199.

¹⁹ BOA, C. ML (Cevdet Maliye), No: 81/3704.

²⁰ BOA, A. MKT. NZD (Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı), No: 33/91.

kuruştı.²¹ Haremeyn'den gelen halkın pasaport işlemleri ve mürûr tezkerelerinin onaylanması²² yanında İstanbul'da bulunan Haremeyn ahalisinin nüfus kayıt işlemleri de tercüman tarafından yapılmaktaydı.²³

Hicaz'dan İstanbul'a gelenlerin birçoğu han ve kahvelerde, bir kısmı ise Haremeyn tercümanın evinde misafir edilmekteydi. Haremeyn tercümanlarının evi adeta misafirhane gibi kullanılmaktaydı. Tercümanın evinde bazı gecelerde 15-20 kişi misafir edilirdi. Bunların işleri için ise bir aşçı ve bir hizmetçi görevlendirilmişti. Misafirler için yapılan yemek masrafı ise tercümanlar tarafından karşılanılmaktaydı. Böylesine masraf gerektiren bu işlerde tercümanlar da şahsî maaşlarından harcama yaparlardı.²⁴

Tercüman, İstanbul'a gelenleri bazı konaklara misafir olarak da verebiliyordu. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Haremeyn'den İstanbul'a gelenlerin sayısının artmasıyla bunların ağırlanmaları önemli bir probleme yol açmıştı. Bu sıkıntıyı gidermek için 1840'ta yapılan bir düzenleme ile Haremeyn ahalisi üç sınıfa bölünmüş, birinci sınıflar mansûb ve mazûl vükelâyı azâm ve sūdûr, ikinci sınıflar ulâ, üçüncü sınıflar ise sâniye ve sâlise rütbesinde bulunan memurların evlerine misafir olarak yerleştirilmişti. Yine Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti bütçesinden Haremeyn halkının birinci sınıfına 5, ikinci sınıfına 3 ve üçüncü sınıfına ise 2 bin kuruş ikramiye ve harcırah verilmesi de kararlaştırılmıştı.²⁵

Haremeyn ahalisine kalacak yer bulunamadığı durumlarda ise harcırahları verilerek gemilerle memleketlerine yollanıyordu. Kaldı ki bunlar için yapılan harcamalar da önemli bir miktar tutmaktaydı. 48 kişiden oluşan bir heyete 1839 yılında ödenen para 69.500 kuruştı.²⁶ Nisan 1837-Şubat 1840 tarihleri arasında Haremeyn'den gelenlere yapılan masraf ise 287.449 kuruşa ulaşmıştı.²⁷ Ocak 1845'te 14 kişilik ailesiyle İstanbul'a gelerek Haremeyn tercümanın evine yerleşen Mekke Nakibüleşrafi Seyyit İshak Efendi'nin Eylül 1846'da Mekke'ye döndüğü dikkate alınırsa bunlara yapılan masrafın miktarı daha iyi anlaşılabilir.²⁸ Hicaz'dan gelen misafirlerin iâşe ve ibate masraflarının Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin bütçesinden ayrılan bütçenin yetmemesi üzerine 5 bin kuruş ve üzerinde maaş alan devlet memurlarının Muharrem ayı maaşlarının onda biri kesilmeye başlanmıştır. 1853'ten itibaren ise 2.500 kuruş ve üzerinde maaş alan memurların aylıklarından kesinti yapılmıştır.²⁹ Devlet memurlarının maaşlarından yapılan bu kesinti, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile kaldırılmıştır.³⁰

İstanbul'a gelerek ikramiye talebinde bulunan Haremeyn halkı, isimlerini Haremeyn tercümanına yazdırmak ve arzuhallerini ona tasdik ettirmek zorundaydılar.³¹ Haremeyn tercümanları her gelene ikramiye verilmemesi için bunların gerçekten ihtiyaç sahibi olup

²¹ BOA, İ. DH, No: 287/18043.

²² *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz, I*, (Ed. Faruk Yılmaz), (İstanbul: Çamlıca, 2000), s. 398.

²³ BOA, DH. SN. THR (Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirât Kalemi), No: 20/7.

²⁴ BOA, C. ML, No: 132/ 5702, 10 Kasım 1834; BOA, A. M (Sadaret Mütferrik), No: 3/31.

²⁵ BOA, İ. MVL, 8/119.

²⁶ BOA, İ. DH, No: 2/51.

²⁷ BOA, İ. MVL, 8/119.

²⁸ BOA, A. M, No: 3/31.

²⁹ İbnülemin Mahmut Kemal- Hüseyin Hüsameddin, "Evkaf-ı Hümâyûn Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümelere II", (Nşr. Nazif Öztürk), *Vakıflar Dergisi*, XVI/1982, s. 36; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VI-VIII, (Yeni Yazıya Aktaran Yücel Demirel), (İstanbul: Tarih Vakfı- Yapı Kredi, 1999), s. 1224.

³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Üçüncü Baskı, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), s. 743-744.

³¹ BOA, A. MKT. DV (Sadaret Mektûbî Kalemi Deâvî Evrakı), No: 18/7; BOA, A. MKT. NZD, No: 427/49.

olmadıklarını soruşturmuşlardır.³² Kaldı ki 1847’de bunlara yapılan ödeme 150 bin kuruşa ulaşmıştı.³³ Haremeyn’den İstanbul’a gelenlere memleketlerinde sınıflarına göre şehadetname ve bir buyruldu verilir ve bu belgeye göre de ikramiye ödenirdi.³⁴ Haremeyn’den izinsiz olarak İstanbul’a gelenlere ise yarım ikramiye verilmekteydi. Yarım ikramiye alanlar ise geri dönüşlerinde maddi sıkıntıya uğruyorlardı. Bununla birlikte İstanbul’a gelenlerin sayısının her sene daha da artması üzerine şehadetnameleri olmayanlara yol tezkeresi verilmemesi için Cidde, Bedir ve Medine muhafızlarına emirler gönderilmiştir.³⁵ Alınan bu tedbirlere rağmen Haremeyn ahalisi, yine şehadetnamesiz olarak İstanbul’a gelmeye devam etmiştir.³⁶ Şehadetnamesiz gelenlere verilen yarım ikramiye uygulamasından ise bir süre sonra vazgeçilmiştir. Mart 1865’ten sonra şehadetnamesiz olarak İstanbul’a gelenlere 500, seyahat ile gelenlere ise 250 kuruş atıyye verilmeye başlanmıştır.³⁷

Mekke ve Medine’den İstanbul’a gelen halkın bir kısmı ise aslen Haremeyn ahalisinden değildi. Bunlar genellikle Şam, Beyrut, Halep, Mısır, Hindistan, Afganistan ve Buhara’dan gelerek Haremeyn’de birkaç sene ikamet ettikten sonra mürûr tezkerelerine *delil ve ahaliden* olduklarını yazdırarak ve başlarında Haremeyn ahalisine mahsus takkelerle İstanbul’a geliyorlardı.³⁸ Bu şekilde kendilerini Haremeyn ahalisinden sayan bu kişiler daha sonra devletten ikramiye talebinde bulunuyorlardı.

İstanbul’da misafir olarak bulunan Mekke ve Medinelilerin ölümleri halinde cenaze ve defin işlemlerini de Haremeyn tercümanı yürütürdü. Meselâ, 10 Ağustos 1812 ile 3 Ocak 1813 tarihleri arasında ölenlerin sayısı 78’di. Cenazelerin yıkanma, kefenlenme ve defin işlemleri için ise Haremeyn tercümanı Seyyit Mehmet Efendi tarafından 3 bin kuruş harcama yapılmıştı. Söz konusu para ise müsadere edilen bazı terekelerden karşılanmıştı.³⁹ İstanbul’da vefat edenlerin terekeleri hakkındaki işlemleri de tercümanlar yürütmüştür. Bu şekilde vefat edenlerin terekeleri, tercüman ve kassam marifetiyle hazırlanarak varislerine iletilmek üzere Surre-i Hümayûn eminlerine verilmekteydi.⁴⁰

Haremeyn tercümanları aynı zamanda İstanbul’da evlenecek olan Haremeyn ahalisinin de müracaat merciiydi. Tercüman tarafından ilmühaber verilmedikçe bunlar İstanbul’da evlenemezdi. Haremeyn tercümanı bunların medeni durumlarını araştırdıktan sonra eğer memleketlerinde evli değillerse evlenmelerine izin verirdi. Bu maksatla İstanbul’da bulunan mahalle imamları devamlı olarak uyarılır, ilmühaberi olmayanların nikâhlarının kıyılmaması istenirdi.⁴¹

³² BOA, DH. MKT, No: 573/20; *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz*, I, s. 448.

³³ BOA, A. MKT, No: 78/59. Belgelere yansıdığı kadarıyla tercüman vasıtasıyla Haremeyn ahalisine ödenen paralara birkaç örnek vermek gerekirse şu şekildeydi: Medineli Takiyye Hanım ile iki nefer hizmetçisine 3 bin (BOA, A. MKT. NZD, No. 144/36), Şerif Hasan Efendi’ye 50 bin (BOA, A. MKT. NZD, No: 292/16), Mekke ağaları için 16 bin (BOA, A. MKT. MHM (*Sadaret Mektûbî Kalemî Mühimme Evrakı*), No: 243/82); 28 kişiye 12 bin (BOA, C. ML, No: 292/1945), Seyyit Mehmet Sadık Efendi’ye Medine’ye gitmesi için 100 (BOA, DH. MKT, No: 573/20), Mekkeli Seyyit Akil Efendi’ye 200 kuruş (*Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz*, I, s. 448).

³⁴ BOA, A. MKT. MHM, 121/2.

³⁵ BOA, A. MKT, MVL (*Sadaret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı*), No: 70/39.

³⁶ BOA, A. M, No: 24/6.

³⁷ BOA, C. ML, No: 292/1945.

³⁸ *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz*, I, s. 398.

³⁹ BOA, C. ML, No: 188/7813.

⁴⁰ BOA, C. ADL (*Cevdet Adliye*), No: 51/3072.

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 165/9.

Haremeyn tercümanları her sene Rebiülevvel ayının on ikinci gününde icra edilen Mevlit Kandili'nde de bulunmak zorundaydılar. İlk önceleri Ayasofya ve sonraları ise Sultan Ahmet Camii'nde icra edilen bu törene tercümanların üniforma, kılıç ve sırmalı lacivert pantolonlarıyla katılmaları gerekiyordu.⁴² Bu mevlit törenlerinde tercümanlara ayrıca Teşrifât Dairesi tarafından 1.000 kuruş atıyye de verilmekteydi.⁴³ Mekke ve Medine'de bulunan Haremeyn ileri gelenlerine tevcih edilen rütbe ve nişanlar da tercüman aracılığı ile verilirdi.⁴⁴

Haremeyn tercümanları aynı zamanda İstanbul'da buldukları süre içinde suç işleyen Haremeyn ahalisinin hapis ve tedip edilmesinden de sorumluydu.⁴⁵ Haremeyn ahalisinden olup da İstanbul'da bazı polisiye olaylara adı karışan kişilerin Zaptiye Nezareti'ne sorgulanmak için getirilmeleri de tercümanın yükümlülüğündeydi.⁴⁶

Haremeyn tercümanları, mevcut görevi dışında zaman zaman ek memuriyetler de üstlenmişlerdir. 1820'de tercüman olan el-Hac Şeyh Mehmet Medenî aynı zamanda Cidde Gümrüğü başkâtipliğini 18 yıl boyunca üstlenmişti ve bu görevi karşılığında yıllık 5 bin kuruş maaş almaktaydı.⁴⁷ 1841'de tercümanlık yapan Mehmet Esat Efendi, Hac Emiri Ferik Ahmet Paşa⁴⁸ ile Şeyhülharem Şerif Paşa'nın İstanbul ile olan irtibatı için onların kapı kethüdalığı hizmetinde bulunmuş ve bu vazifesi için 2 bin kuruş maaş almıştır.⁴⁹ 1850'de Ahmet Refik Efendi ise, Güneydoğu Anadolu'daki askeri harekât sırasında ordu maiyyetinde bir süre çalışmış bu hizmeti karşılığında da Kürdistan Madalyası ile ödüllendirilmişti.⁵⁰

Tercümanlarının vazifelerinde başarılı olup olmadıkları genellikle İstanbul'a gelip giden Haremeyn ahalisinin verdikleri mahzarlardan anlaşılmaktadır. Bunlar Haremeyn ahalisinin genellikle tercümandan ikramiyelerini aldıktan sonra ondan memnun olduklarını belirten yazılardır.⁵¹

b-Mısır Tercüman Vekilliği

Haremeyn ahalisinin daha çok Mısır yoluyla İstanbul'a gelmesi üzerine 1855'te Mısır'da Haremeyn tercümanı vekili adıyla bir memurluk ihdâs edilmiştir. Mısır'daki tercüman vekili, şahadetnamesiz olarak İstanbul'a gelmek isteyenleri engelleyecek ve Haremeyn ahalisinin Mısır'da olan işlerine bakacaktı. Bu memuriyet için önce Medineli Abdurrahman Efendi, atanmışsa da görevini layıkıyla yapamadığı gerekçesiyle azledilmiş ve yerine yine Medineli Zeki Abdurrahman Efendi getirilmiştir.⁵² Bu tedbirle birlikte halkın önemli bir kısmı ise Mısır'a uğramadan tren ile İskenderiye'ye geçtikleri için yine tezkeresiz olarak Halep ve İstanbul'a gelmeye devam ediyorlardı. Bu durum karşısında Mısır tercüman

⁴² BOA, A. TŞF (Sadaret Teşrifât Kalemi Evrakı), No: 33/72.

⁴³ 1883 yılı Mevlit Kandili'nde toplam 50.940 kuruş atıyye dağıtılmıştır. BOA, ŞD, No: 106/43.

⁴⁴ BOA, A. M, No: 20/71.

⁴⁵ BOA, İ. MVL, No: 88/1793.

⁴⁶ BOA, ZB (Zabtiye Nezareti Evrakı), No: 11/62.

⁴⁷ BOA, HAT, No: 543/26883.

⁴⁸ BOA, İ. DH, No: 46/2300.

⁴⁹ BOA, İ. DH, No: 89/4470.

⁵⁰ BOA, İ. DH, No: 217/12804.

⁵¹ BOA, A. MKT. NZD, No. 56/101.

⁵² BOA, A. MKT, MVL, No: 70/39; BOA, A. MKT. MHM, No: 67/61. Mısır'a atanan diğer tercümanlar ise Sadık Süleyman (BOA, A. MKT. NZD, No: 291/25), Abdurrahman İdris (BOA, A. MKT. MHM, No: 148/54), Besbanîzâde Hafız Ömer (BOA, A. MKT. MHM, No: 148/54, 230/69; BOA, A. MKT. NZD, No: 362/81, 363/100), Mahmut Vehbi (BOA, İ. MVL, No: 541/24292), Keşmirîzâde Şeyh Salim (BOA, İ. MVL, No: 541/24292) Efendilerdir.

vekilinin İskenderiye'ye nakledilmesi ve kendisinden ilmühaber almayan Haremeyn ahalisine tezkere ve vapur bileti verilmeyerek memleketlerine geri gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.⁵³ Bununla birlikte Mısır'da bulunan tercüman vekillerinin yukarıda belirtildiği şekilde görevlerini tam anlamıyla yerine getiremedikleri belgelerden anlaşılmaktadır.⁵⁴ Alınan bu tedbirlere rağmen Haremeyn ahalisinin yasalara aykırı olarak İstanbul'a gelmeye devam etmeleri üzerine Osmanlı yönetimi vazifelerinde başarılı olamayan tercümanları görevden almak zorunda kalmıştır.⁵⁵ Mısır tercüman vekillerinin bu görevde başarılı olamayışları, bu kadroya olan talepleri de artırmaktaydı.⁵⁶ Mısır'da çalışan tercüman vekillerinin maaşları Mısır hazinesinden ödenmekteydi.⁵⁷ Mısır hazinesi dışında tercüman vekillerine ayda 500, Mısır'a olan yol masrafları için 5.500 kuruşluk harcırah da ödenmekteydi.⁵⁸

c- Tercümanların Tayin ve Azilleri

Haremeyn tercümanlığına getirilenlerin bazıları uzun yıllar süren memurluk hayatından bu göreve atanmışlardır. El-Hac Şeyh Mehmet Medenî, Cidde Gümrüğü başkâtipliğinden;⁵⁹ Mehmet Esat Efendi, Hicaz bölgesindeki devlet görevlilerinin kapı kethüdalıklarından;⁶⁰ Hacı Hasan Efendi, Cidde Hazinesi Mal başkâtipliğinden;⁶¹ Ahmet Efendi, Takvimhane-i Amire mukabele ve mütercimliğinden;⁶² Rıfki Efendi, Nizamiye muhasebeciliğinden;⁶³ Hacı Hasan Efendi, Cidde Hazinesi Mal başkâtipliğinden;⁶⁴ Hacı Ahmet Efendi, Kapıcılar Kethüdalığı'ndan;⁶⁵ Ahmet Ata Bey, Mekke-i Mükerrreme Harem-i Şerif Müdürlüğü'nden;⁶⁶ Tahsin Efendi⁶⁷ ve Hacı Ferit Bey ise⁶⁸ Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiye Müdürlüğü'nden Haremeyn tercümanlığına atanmışlardır.

⁵³ BOA, A. MKT. MHM, 121/2; BOA, A. MKT. MHM, No: 230/69.

⁵⁴ BOA, MVL (Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri), No: 829/43.

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 148/54; BOA, A. MKT, NZD, No: 291/25.

⁵⁶ BOA, A. MKT. NZD, No: 291/25.

⁵⁷ BOA, A. MKT. NZD, No: 362/81, 363/100.

⁵⁸ BOA, İ. MVL, No: 541/24292.

⁵⁹ BOA, HAT, No: 543/26883.

⁶⁰ BOA, İ. DH, No: 46/2300.

⁶¹ BOA, C. DH (Cevdet Dahiliye), No: 226/11297.

⁶² BOA, İ. DH, No: 137/7040; BOA, İ. DH, No: 136/6995.

⁶³ BOA, A. MKT, No: 148/11.

⁶⁴ BOA, A. DVN (Sadaret Divân-Beylikçi- Kalemî Evrakı), No: 134/46.

⁶⁵ BOA, İ. DH, No: 741/60616.

⁶⁶ BOA, İ. DH, No: 778/63299; Mehmed Emîn El Mekkî, *Hulefâ-yı 'İzâm-ı 'Osmaniyye Hazarâtının Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları* (Haz. Mehmet Ayva, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya 2006), s. 51; Harem-i Şerif Müdürlüğü için bkz. *Hicaz Vilâyet Salnâmesi, (H. 1303/1886)*, (Haz. Selman Soydemir, Kemal Erkan, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca, 2008), s. 50; Halide Aslan, *Tanzimat'ın İlk Beş Yılında Surre (1839-1844)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001), s. 89-91; Ahmet Bey, Harem-i Şerif Müdürü iken Medine'de bir de hamam yaptırmıştı. İbrahim Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn Bir Generalin Hac Notları*, (Trc. Lütfullah Yavuz), (İzmir: Yitik Hazine 2010), s. 351-352; Aysel Levent, *Eyüp Sabri Paşa ve Mir'atü'l-Haremeyn'e Göre Hicaz*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010), s. 212.

⁶⁷ BOA, BEO (Babiâli Evrak Odası), No: 2410/180709; BOA, DH. MKT, No: 889/62.

⁶⁸ BOA, İ. DH, No: 1457/ 1325 C 22.

Tercümanlığı yürütenlerin bazıları ise oldukça uzun bir süre devlet hizmetinde bulunmuşlardır. 1852’de azledilen Süleyman Efendi, kendi ifadesine göre 30-40;⁶⁹ 1869’da tercümanlık yapan Hasan Efendi ise yaklaşık 42 yıl devlet hizmetinde çalışmıştı.⁷⁰ 1852-1854’te tercüman vekili olan Şakir Efendi, 14 yıl Ruznamçe⁷¹ ve uzun bir süre de Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebevî kalemlerinde çalıştıktan sonra tercümanlığa getirilmişti.⁷² Haremeyn tercümanlarının atanmalarında en belirleyici olan özellik ise Haremeyn ahalisinden olmaları⁷³ ve Arapça’nın yanında Türkçe’yi de bilmeleriydi.⁷⁴ 1847-1848’de tercümanlık yapan Ahmet Nazif Efendi ise *Sarf-ı Türkî* isimli bir gramer kitabı yazacak kadar Türkçe’ye hâkimdi.⁷⁵

Tercümanların atanmasında genellikle *erbâb-ı hüner ve marifetden, müstakim ve dirayetkâr* olmalarına⁷⁶ ve kıdemli ve ehliyetli olmalarına⁷⁷ ve *sahihü’l-nesep ve müstakim, ehil*,⁷⁸ *lisan-aşına ve istikamet ve iktidar*⁷⁹ sahibi olmalarına dikkat edilirdi. Tercüman atamalarında Haremeyn ahalisinin istekleri de dikkate alınırdı.

Tercüman atamalarının bir kısmı ise muavin olarak çalışan personel arasından yapılmıştır.⁸⁰ Bazıları ise el-Hac Hasan Şükrü Efendi gibi 40 yıl tercümanlıkta istihdam edildikten sonra atanmışlardır.⁸¹ Tercümanlar vazifelerine devam ederlerken zaman zaman başka memuriyetler de üstlenmişlerdir. 1892’de Ahmet Efendi, aynı zamanda 416 kuruş maaşla Mabeyn kitabesinde de çalışmaya başlamıştı.⁸² Haremeyn tercümanlığını yürütenler bu görevden ayrılışlarından sonra da devlet hizmetinde bulunmaya devam etmişlerdir. Tercümanlıktan sonra yapılan görevler arasında Harem-i Şerif Müdürlüğü,⁸³ Medine Müdürlüğü,⁸⁴ kaymakamlık,⁸⁵ muhassıllık ve mal müdürlüğü,⁸⁶ muaccelât müdürlüğü,⁸⁷ kapı

⁶⁹ BOA, MVL, No: 156/64.

⁷⁰ BOA, İ. DH, No: 592/41226.

⁷¹ BOA, A. MKT, NZD, No: 66/58; BOA, MVL, No: 343/147.

⁷² BOA, A. MKT, NZD, No: 162/98; BOA, İ. MVL, No: 324/13837; BOA, A. MKT, NZD, 66/58; BOA, İ. DH, No: 261/16244.

⁷³ BOA, HAT, No: 553/27314; BOA, İ. MVL, No: 292/11702; BOA, MVL, No: 343/147; Bazı durumlarda ise tercümanlığa Haremeyn ahalisinden olmayanların getirildiği görülmüştür. 30 Ocak 1839’da azledilen Tercüman Derviş Efendi’nin yerine vekâleten Halepli Hoca Halil Efendi getirilmişti. Hoca Halil Efendi, bu görevi Haremeyn’den Surre-i Hümayun ile münasip biri gelene kadar sürdürcekti. BOA, HAT, No: 553/27314.

⁷⁴ BOA, İ. DH, No: 180/9815, 6 Eylül 1848; BOA, A. DVN, No:82/49, 8 Kasım 1852.

⁷⁵ İbnülemin- Hüsametdin, agm, s. 36.

⁷⁶ BOA, C. DH, No: 231/11501; BOA, A. MKT, MHM, No: 148/54.

⁷⁷ BOA, DH, MKT, No: 889/62; BOA, İ. DH, No: 1457/ 1325 C 22.

⁷⁸ BOA, HAT, No: 553/27314.

⁷⁹ BOA, İ. DH, No: 741/60616.

⁸⁰ BOA, C. DH, No: 308/15395; BOA, A. MKT, NZD, No:1/40; BOA, İ. MVL, No: 165/4879; BOA, İ. DH, No: 236/14229.

⁸¹ BOA, İ. DH, No: 551/38347.

⁸² BOA, İ. DH, No: 1268/99666.

⁸³ BOA, İ. DH, No: 778/63299.

⁸⁴ BOA, A. MKT, NZD, No: 162/98; BOA, İ. DH, No: 782/63612; Medine Müdürlüğü, 1835’te ihdâs edilmiştir. Medine Müdürlüğü için bkz. Ahmed Emin Osmanoğlu, *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü (1841-1864)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004), s. 91-97.

⁸⁵ BOA, A. TŞF, No: 3/98.

⁸⁶ BOA, A. MKT, No: 86/27; BOA, A. AMD (*Sadaret Amedî Kalemi*), No: 7/51; BOA, A. TŞF, No: 6-A/57.

⁸⁷ BOA, A. MKT, NZD, No: 92/72.

kethüdalığı en önemlileridir.⁸⁸ Görevlerini layıkıyla yapan tercüman ve muavinlerine ise derecelerine göre rütbe ve nişanlar tevcih edilmekteydi.⁸⁹

Bununla birlikte Haremeyn tercümanlarının Osmanlı Hanedanı ile yakın ilişki içerisinde buldukları da bilinmektedir. Bunun en güzel örneği Valide Sultan'a intisap etmiş olan Hasan Efendi'dir. Basiret gazetesinde Hasan Efendi'nin vefat ettiği hakkında yanlış bir haber çıkınca, Basiretçi Ali Efendi Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'ya şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Basiretçi Ali Efendi tutuklanmış ve ancak 120 lira kefaletle serbest bırakılmıştı.⁹⁰

Haremeyn tercümanlarının bazıları ise Mekke ve Medine'den İstanbul'a gelip gidenlerin sayılarını hile ile fazla gösterip devleti zarara uğratmaktaydılar. 1810'da Haremeyn eski tercümanı el-Hac Mehmet Efendi, bu yolla devleti 7.178 kuruş zarara uğratmıştı.⁹¹

Tercümanların görevlerini kötüye kullanmaları, haklarında birçok şikâyete yol açmıştır. Bu tür şikâyetler genellikle Meclis-i Vâlâ'da tercümanlarla Haremeyn ahalisinin yüzleştirilerek yargılanmasıyla çözümlenmiştir.⁹² Bu şikâyetler arasında tercümanların Haremeyn ahalisinin ikramiye bedellerine müdahale ettikleri,⁹³ şahadetnamelerine hile karıştırdıkları⁹⁴ en önemlileridir.

1862 başında Haremeyn tercümanı Hasan Efendi'nin cibâyet hâsılatından dolayı Evkaf-ı Hümâyûn'a 88.126 kuruşluk bir zimmeti ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Tercümanın Haremeyn ahalisi için şahsî olarak yaptığı masraflarının hazineden alarak kalan borcunu ödemesi ile mesele çözüme kavuşturulmuştur.⁹⁶ Ahmet Rüştü Efendi'nin tercümanlık döneminde ise hak sahibi olmayan Haremeyn ahalisine 167 bin kuruşluk bir ödeme yapılmıştır.⁹⁷

⁸⁸ BOA, İ. DH, No: 45/2247.

⁸⁹ Es-Seyyit Derviş Mehmet Sadık Efendi'ye Divan-ı Hümâyûn hocalığı (*Takvim-i Vekâyi'*, No: 184, 2 Eylül 1839; BOA, C. DH, No: 231/11501), Mehmet Esat Efendi'ye sâniye (BOA, İ. DH, No: 86/4295 ;BOA, C. DH, No: 269/13409 ve BOA, A. MKT, No: 11/43,), Ahmet Nazif Efendi'ye rütbe-i sâniye sınıf-ı sâni (BOA, İ. DH, No: 183/10106; BOA, A. MKT. MHM, No: 5/15), Ahmet Refik Efendi'den münhal olan rabia nişanının Darphane-i Amire'ye teslimi (BOA, A. MKT, No: 201/12), Refik Efendi'ye sâniye sınıf-ı sâni (BOA, A. MKT. NZD, No: 1/40), Ahmet Refik Efendi'ye sâniye sınıf-ı evveli (BOA, İ. MVL, No: 165/4879), Ahmet Refik Efendi'ye mütemayiz (BOA, A. MKT. NZD, No: 12/68), Hasan Efendi'ye sâlise (BOA, İ. DH, No: 257/15862), Hasan Şükrü Efendi'ye sâniye sınıf-ı evveli (BOA, İ. DH, No: 551/38347), ûlâ sınıf-ı sâni (BOA, İ. DH, No: 592/41226; Ahmet Lütfi Efendi, *Tarih*, XII, s. 61), Ahmet Rüştü Efendi'ye sâniye (BOA, İ. DH, No: 787/63915), Hurşit Efendi'ye ûlâ sınıf-ı sâni (BOA, DH. MKT, No: 1111/83) rütbeleri verilmiştir. Hacı Ahmet Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidî (BOA, İ. DH, No: 748/61130), üçüncü rütbeden Osmanî (BOA, İ. DH, No: 954/75444), ikinci rütbeden Mecidî (BOA, İ. DH, No: 1005/79349), ikinci rütbeden Osmanî (BOA, İ. DH, No: 1058/83044) nişanları verilmiştir. Ahmed Ata Efendi'nin rütbesinin bir derece artırılması için bkz. BOA, İ. DH, No: 1376/1318 RA 34.

⁹⁰ Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli*, (Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu), (İstanbul: Temel, 2004), s. 215-216.

⁹¹ BOA, C. ML, No: 81/3704.

⁹² BOA, A. MKT. NZD, No: 91/39; Haremeyn Tercümanı ile Medineli Ensarizâde Şeyh Mehmet Efendi'nin muhakemeleri için bkz. BOA, A. MKT. NZD, No: 76/94.

⁹³ BOA, A. MKT. NZD, No: 140/26.

⁹⁴ BOA, A. MKT. NZD, No: 311/98.

⁹⁵ BOA, A. MKT. NZD, No: 401/59.

⁹⁶ BOA, A. MKT. NZD, 405/84.

⁹⁷ BOA, ŞD, No: 104/56. Bu mesele hakkında yapılan soruşturma için bkz. BOA, ŞD, No: 105/14.

Tercüman ve muavinlerinin atama ve görevden alınmalarında Haremeyn ahalisinin⁹⁸ yanı sıra Mekke Emiri,⁹⁹ Haremeyn Müdürü¹⁰⁰ ve Cidde Valisi'nin de istekleri dikkate alınmıştır.¹⁰¹ 27 Ocak 1847'de tercümanlıktan azledilen Mehmet Esat Efendi'nin görevden alınma gerekçesi, Haremeyn halkına kötü davranarak bazılarını hapse attırması olmasından kaynaklanıyordu.¹⁰² Bu durumda mesele Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'de tahkik edildikten sonra tercüman hakkında karar veriliyordu.¹⁰³ 1 Kasım 1852'de azledilen Hasan Efendi'nin görevden alınma gerekçesi ise Haremeyn ahali ile aralarına ziddiyet ve düşmanlık girmesiydi.¹⁰⁴ Haremeyn tercümanlığının boş kaldığı ya da vekâletle idare edildiği dönemlerde ise birçok kişi tercümanlığa talip olmuştur.¹⁰⁵

d-Haremeyn Tercümanlarının Maaşları

Haremeyn tercümanlarına, 1800'lü yılların başında 2 bin kuruş maaş tahsis edilmişti. Bununla birlikte bazı tercümanların ailelerinin kalabalık olması nedeniyle geçim sıkıntısı çekmeleri üzerine maaşlarına zam yapılması yoluna gidilmiştir. Nisan 1810'dan önce tercümanlık görevini yürüten Derviş Efendi'ye yapılan 2 bin kuruşluk zam şahsına ait olmak üzere yapılmıştı.¹⁰⁶

1830'larda ise Haremeyn tercümanlarına ödenen maaş, 500 kuruş iken¹⁰⁷ daha sonra 1.000 kuruşa çıkarılmıştı.¹⁰⁸ Fakat bu maaşların da tercümanların geçinmesine yetmediği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için yine maaşlarına farklı kaynaklardan ilave yapılması yoluna gidilmiştir. 1837'de tercüman olan Mehmet Sadık Derviş Efendi'nin asıl maaşı 1.000 kuruş iken başka bir kaynaktan 1.500 kuruş daha ilave edilerek

⁹⁸ BOA, A. MKT. NZD, No: 66/3; BOA, A. MKT. NZD, No: 66/3; BOA, MVL, No: 849/77; BOA, A. DVN, No:82/49; BOA, İ. MVL, No: 316/13344; BOA, İ. MVL, No: 292/11702; BOA, A. MKT. NZD, No: 125/69; BOA, MVL, No: 384/42.

⁹⁹ "...tercümanlığın tebdilinde re'y-i devletlerini mutazammun olmak..." BOA, A. MKT, UM, No: 145/76; BOA, İ. DH, No: 31191.

¹⁰⁰ BOA, HAT, No: 553/27314.

¹⁰¹ BOA, A. MKT. NZD, No:89/26; BOA, A. MKT. NZD, No: 94/44; BOA, A. MKT, NZD, No: 113/71; BOA, Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı), No: 26/38.

¹⁰² BOA, İ. MVL, No: 88/1793; BOA, A. MKT, No: 64/74; BOA, A. MKT, No: 64/55. Tercüman Mehmet Esat Efendi görevden alındıktan sonra uhdesinde bulunan nişanlar da Darphane-i Amire'ye iade edilmiştir. BOA, A. MKT, No: 69/61.

¹⁰³ BOA, A. MKT. NZD, No: 94/44; BOA, A. MKT. NZD, No: 125/69; BOA, A. MKT. NZD, 100/38.

¹⁰⁴ BOA, İ. DH, No: 260/16142; BOA, İ. DH, No: 261/16244.

¹⁰⁵ Belgelere yansıdığı kadarıyla bu şekilde tercümanlığa talip olanlar şunlardır: Eski tercümanlardan Ahmet Nazif Efendi (BOA, A. MKT. NZD, No: 94/9), 35 yıl devlet hizmetinde bulunmuş olan Mısırlı Mehmet Arif Efendi (BOA, A. MKT, NZD, No: 113/71; BOA, MVL, No: 381/134; BOA, MVL, No: 418/40), 1852'de tercümanlık yapan Süleyman Efendi ve oğlu (BOA, A. MKT, No: 102/80; BOA, A. M, No: 11/50; BOA, MVL, No: 382/102; BOA, MVL, No: 432/33), Sarım Paşa emekdarından Emin Efendi (BOA, HR. MKT, No: 86/22), İstabl-ı Amire payelilerinden Süleyman Reşit Efendi (BOA, A. MKT. NZD, No: 92/61). Ahmet Refik Efendi'nin 1851'de ölümüyle tercümanlığa talip olanlardan biri de Seyyit Ahmet Efendi'ydı. Tercümanlığa atanabilmek için ise Şeyhülharem Davud Paşa'yı aracı kılmıştı. BOA, İ. DH, No: 236/14247 ve BOA, İ. DH, No: 236/14229.

¹⁰⁶ BOA, C. ML, No: 205/8450.

¹⁰⁷ BOA, C. ML, No: 132/5702.

¹⁰⁸ BOA, C. HR (Cevdet Hariciye), No: 880; BOA, C. EV (Cevdet Evkâf), No: 373/18927; BOA, C. EV, No: 297/15142; BOA, C. EV, No: 19980.

2.500 kuruşa,¹⁰⁹ 1839'da ise 4 bin kuruşa çıkarılmıştır. Bu maaş kaleme ait değil Mehmet Sadık Derviş Efendi'nin şahsına aitti.¹¹⁰ Tercümanların maaşlarının yetersizliğinin bir başka sebebi de ikametgâh olarak kullandıkları evlerin Haremeyn'den gelen misafirlerin kullanımına açılmasından kaynaklanıyordu. Çünkü burada yapılan iâşe ve ibatenin karşılanması için tercümanlar zaman zaman kendi ceplerinden ödeme yapmak zorunda kalıyorlardı.¹¹¹

Mevcut maaşlarıyla geçinemeyen tercümanlara ise maaşlarının yanı sıra başka gelir kaynakları da verilmiştir.¹¹² Maaşları dışında Haremeyn tercümanlarına gümrük mukataası malından yılda 40 kuruş olmak üzere ekmek parası (*tayinât-baha*) da verilmekteydi.¹¹³ Bu ekmek paraları ise her sene Mart ayı başında ödenmekteydi.¹¹⁴ 1848-1849'da tercüman muavini olarak çalışan Ahmet Refik Efendi'nin Rodos'a bağlı Keçi Adası'nda bulunan Firdevs Aşiyân Sultan Vakfı'nda malikâne olarak kullandığı bir arazisi mevcuttu ve gelirleri de kendisine aitti.¹¹⁵ Mevlit kandillerinde Sultan Ahmet Camii'nde yapılan merasimlerde de tercümanlara 1.000 kuruşluk atıyye verilmekteydi.¹¹⁶

Haremeyn tercümanları genellikle Mekke veya Medine ahalisinden oldukları için memleketlerine geliş ve gidiş harcırahları da devlet tarafından karşılanmaktaydı.¹¹⁷ Kanun gereği "*Haremeyn ahali-i kirami*"na ödenecek olan ikramiyeler tercümanlara da verilmekteydi.¹¹⁸ Bu ikramiyeler ise 3.000-5.500 kuruş arasında değişiyordu.¹¹⁹ Tercümanlara verilmekte olan bu ikramiyeler zaman zaman Surre-i Hümayun ödeneğinden aktarılmaktaydı.¹²⁰ Surre Alayları'nın Hicaz'a yola çıkışlarında Haremeyn tercümanlarına 1.500 kuruşluk bir ödeme de yapılırdı.¹²¹ Alayların Hicaz'dan dönüşünde ise tercümanlara sadrazam tarafından hil'at giydirilirdi.¹²²

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı devlet teşkilatında meydana gelen değişim, Haremeyn tercümanlarının maaşlarına da yansımıştır. Osmanlı idarî teşkilâtında Haremeyn vakıflarıyla doğrudan ilgilenen birim Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ydi. Dolayısıyla Haremeyn tercümanlığı da bu nezarete bağlıydı. Tercümanlığın maaşları da Evkâf-ı Hümayûn hazinesinden ödenmekteydi.¹²³ Tanzimat ile birlikte 2.700 kuruşa iblağ edilen tercüman

¹⁰⁹ BOA, HAT, No: 1286/49881; BOA, C. EV, No: 297/15142.

¹¹⁰ BOA, HAT, No: 553/27314.

¹¹¹ BOA, C. ML, No: 132/ 5702.

¹¹² 500 kuruş maaş alan Haremeyn Tercümanı Muavini Ulvîzâde es-Seyyit Mehmet Efendi'ye 6 bin kuruş atıyye itası için bkz. BOA, İ. MVL, No: 292/11702. 2 bin kuruşluk maaşla geçinemeyen Esat Efendi'ye daha sonradan Süzebolu Voyvodalıği da tevcih edilmiştir. BOA, C. ML, No: 205/8450. 1908'de Tercüman muavini olan Hurşit Efendi, maaşı dışında Mekke-i Mükerrerme Müdürlüğü Hazinesi'nden kayd-ı hayat şartıyla aylık 105 kuruş almaktaydı. BOA, DH. MKT, No: 2691/47.

¹¹³ BOA, C. ML, No: 62/2833; BOA, C. ML, No: 51/2368.

¹¹⁴ BOA, C. ML, No: 186/7756.

¹¹⁵ BOA, A. MKT, No: 175/64.

¹¹⁶ BOA, ŞD, No: 106/43.

¹¹⁷ BOA, MVL, No: 343/147.

¹¹⁸ BOA, MVL, No: 343/147; BOA, İ. MVL, No: 324/13837.

¹¹⁹ BOA, A. MKT, No: 78/59; BOA, HH.d, No:6900, s. 8.

¹²⁰ BOA, MVL, No: 343/147; BOA, İ. MVL, No: 324/13837.

¹²¹ Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837), OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) IV/1993, s. 48; Levent, *agt*, s. 133.

¹²² Fatma Soydemir, *Surre Defterlerine Göre Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hac Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007), s. 15; Aslan, *agt*, s. 44.

¹²³ BOA, İ. MVL, No: 93/1914, 27 Şubat 1847.

maaşları 11 Ekim 1843'ten itibaren 4 bin kuruşa yükseltilmiştir.¹²⁴ Bununla birlikte tercümanların maaşları yıllara göre farklılık göstermektedir.¹²⁵ Dipnotta verilen örneklerden de görüleceği üzere Haremeyn tercümanlarının oldukça iyi maaş aldığı arşive yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır.¹²⁶ Tercümanlara, azledildikleri veya emekliye ayrıldıklarında geçinebilecekleri kadar maaş bağlanmaktaydı.¹²⁷ Vazifelerine devam ederlerken vefat eden tercümanların ailelerine ise *muhtacîn tertibatından* maaş tahsis edilmiştir.¹²⁸

2-Haremeyn Tercümanlığı Dairesi

Haremeyn'den İstanbul'a gelenlerin fazla olması nedeniyle tercümanlık dairesinde 1847'de bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat'a kadar Haremeyn tercümanlığının bilinen belli bir nizamnamesi yoktu. 27 Ocak 1847 tarihli bir irade kaydında tercümanlığın bir nizamnamesinin yapılması istenmişti.¹²⁹ Bununla birlikte Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti, doğal olarak Haremeyn işlerine bakmaktaydı. Bu yüzden Haremeyn tercümanlığı da Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlıydı.¹³⁰ 24 Nisan 1847 tarihli bir belgede Haremeyn tercümanlığına ait bir nizamnamenin Evkâf-ı Hümâyûn Nazırı tarafından kaleme alınarak Meclis-i Vâlâ-yı

¹²⁴ BOA, İ. DH, No: 79/3968, 11 Ekim 1843.

¹²⁵ Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla tercüman maaşları; 1847'de 4.370-5.570 (BOA, İ. MVL, No: 93/1914; BOA, İ. DH, No: 137/7064/M), 1848 ve 1851-1852'de 2.500 (BOA, A. MKT. MHM, No: 5/15; BOA, A. AMD, No: 40/37; BOA, İ. DH, No: 236/14229), 1860'ta 3.000 (BOA, İ. MVL, No: 427/18727), 1877'de 2.000-2.540 (BOA, İ. DH, No: 741/60616), 1880'de 3.235 (BOA, ŞD, 285/36), 1883-1885'te 4 bin (BOA, İ. DH, No: 872/69686; BOA, ŞD, No: 109/26; BOA, İ. DH, No: 940/74407), 1900'de 7.500 (BOA, İ. DH, No: 1376/1318 RA 34), 1904'te 3.500-7.050 (BOA, DH. MKT, No: 865/86; BOA, BEO, No: 2410/180709; BOA, DH. MKT, No: 889/62), 1907'de 3.500 (BOA, İ. DH, No: 1457/1325 C 22), 1908'de muarriflerle birlikte 6.850 (BOA, DH. MKT, No: 2699/77), Nisan 1911'de 2.500 (BOA, HH.d, No: 6900, s. 4) kuruş arasında seyretmiştir.

¹²⁶ Tüysüz Hasan Efendi'nin Üsküdar Debbâğlar Mahallesi'nde bulunan evinin değeri 35 bin (BOA, Y. PRK. BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti), No: 2/30; BOA, Y. PRK. HH, No:39/86), Hurşit Efendi'nin Sekizinci Daire-i Belediye dahilindeki yalısının vergisi ise 1.276 kuruştur (BOA, DH. MKT, No: 903/38).

¹²⁷ 1839'da Derviş Efendi'ye 2 bin (BOA, HAT, No: 553/27314), 1847'de Esat Efendi'ye 5.370 (BOA, AD (Ayniyât Defteri) No: 772, s. 127), 1852'de Süleyman Efendi'ye 1.000 (BOA, A. AMD, No: 40/37), 1855'te Ulvîzâde Mehmet Efendi'ye 250 (BOA, A. MKT, NZD, No: 132/87; BOA, A. MKT, NZD, No: 158/85), 1855'te Şakir Efendi'ye 1.500 (BOA, A. MKT. NZD, No: 162/98; BOA, İ. MVL, No: 324/13837), 1854'te Süleyman Efendi'ye önce 500 ve sonra 1.000 (BOA, MVL, No: 146/64; BOA, A. MKT. MHM, No: 204/41; BOA, A. MKT. MHM, No: 175/91), 1860'ta Hacı Hasan Şükrü Efendi'ye 1.000 (BOA, İ. MVL, No: 427/18727, 12 Ocak 1860), 14 Aralık 1908'de Mekke Muarrifi Seyyit Ali Efendi'ye kaydı hayat şartıyla 280 (BOA, DH. MKT, No: 2691/47) kuruş maaş bağlanmıştır.

¹²⁸ 1860'ta Süleyman Efendi'nin eşi Fatma Hanım ile oğlu Sadık Selman Efendi'ye 500 (BOA, A. MKT. MHM, No: 759/85), 1904'te Ataullah Efendi'in eşine (BOA, DH. MKT, No: 903/35), 1907'de ölen Tercüman Tahsin Efendi'nin annesi Fatma ve kız kardeşi Emine Hayriye hanımlara 50 (BOA, DH. MKT, No: 1192/11; BOA, DH. MKT, No: 1196/7; BOA, DH. MKT, No: 2770/29; BOA, DH. MUI (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri), No: 47-1/36; BOA; DH. MUI, No: 91-1/11) kuruş ödenmiştir.

¹²⁹ BOA, İ. MVL, No: 88/1793, 27 Ocak 1847; BOA, A. MKT, No: 64/74, 2 Şubat 1847; BOA, A. MKT, No: 64/55, 2 Şubat 1847.

¹³⁰ Belgelerden Haremeyn tercümanlığının en azından iş bakımından Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tercümanlık idari bakımdan Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlı değildi. Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti*, (İstanbul: Kitabevi 2006).

Ahkâm-ı Adliye'ye havale edildiğinden bahsedilmektedir.¹³¹ Bununla birlikte arşivde yaptığımız araştırmalarda böyle bir nizamnameye ulaşamadık. Yaklaşık bir yıl sonra birimde yapılan tek değişiklik, Haremeyn tercümanının işlere yetişememesi üzerine maiyetine *tercüman refiki* veya *muavini* adıyla Nizamiye Muhasebesi'nde çalışan Ahmet Refik Efendi, 1000 kuruş maaşla atanmasıydı.¹³²

Haremeyn'den İstanbul'a gelenlerin çokluğu ve bunların bir kısmının tercümanlık dairesini misafirhane olarak kullanmaları ve tercümanlık teşkilatına muavinlik kadrosunun da eklenmesi yeni bir hizmet binasının varlığını zorunlu kılmıştı. Bu amaçla 1848'de Tercüman Ahmet Nazif Efendi tarafından Gedikpaşa'da bir ev satın alınması teklif edilmiştir.¹³³ Fakat daha sonraki gelişmelerden bu teklifin değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Haremeyn tercümanlığı, 1850'de Bağdatlı Ahmet Bey'in Saraçhanebaşı'ndaki evinin yarım hissesinin 15 bin kuruşa satın alınmasıyla yeni bir hizmet binasına kavuşmuştur. Bu evin yarısı tercümanlık dairesi olacak, diğer yarısı da tercüman ve ailesinin ikametgâhı olarak kullanılacaktı.¹³⁴ Bu tarihten 12 yıl sonra ise Babıâli'de bir oda Haremeyn tercümanlığına tahsis edildi.¹³⁵

1883'ten itibaren tercümanların maaşları Haremeyn ikramiyesinden ödenmek üzere Evkâf-ı Hümâyûn bütçesinden verilmeye başlanmıştır.¹³⁶ Bununla birlikte Evkâf-ı Hümâyûn bütçesinin Haremeyn ikramiyesi tertibinin yetersizliği nedeniyle maaşların ödenmesi 1884-1885 yıllarında önemli bir sorun olmuştur.¹³⁷ Yine bu tarihte Evkâf-ı Hümâyûn'un bütçe açığı 8,5 milyon kuruştur.¹³⁸ Aslında bu maaş problemi, devletin mevzuatından kaynaklanıyordu. Haremeyn tercümanlığının maaşları, 1880'den önce Sadaret bütçesiyle beraber ödenirken; Mart 1880'den itibaren Dâhiliye Nezareti tahsisatına devredildiği halde ilgili paranın nezarete aktarılmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu belirsizliğin giderilmesi için tercümanlık dairesinin tahsisatı, Evkâf-ı Hümâyûn bütçesinin Haremeyn ikramiyesi tertibine eklenmiştir.¹³⁹ Böylelikle Haremeyn tercümanlığı Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır.

Haremeyn ikramiyesi işlemlerinin 1888'de Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne devredilmesiyle¹⁴⁰ birlikte Haremeyn tercümanlığı da aynı nezarete bağlanmıştır. 1904'te tercümanlık idarî olarak Dâhiliye Nezareti'ne, malî olarak ise Hamidiye Hicaz Demiryolu İdaresi'ne bağlanmıştır.¹⁴¹ Artık tercümanlar maaşlarını Demiryolu İdaresi'nin Haremeyn ikramiyesi hâsılatından almaya başlamışlardır.¹⁴² 1904 itibarıyla tercümanlık dairesinin yıllık kırtasiye masrafı 300 kuruştur.¹⁴³ Yani bu durumda tercümanlık idari

¹³¹ BOA, İ. DH, No: 137/7040, 13 Şubat 1847; BOA, A. MKT, No: 78/59, 24 Nisan 1847.

¹³² BOA, İ. DH, No: 180/9815, 6 Eylül 1848; Ahmet Refik Efendi'nin maaşı 1848'de 2.500 kuruşa çıkarılmıştır. BOA, İ. DH, No: 183/10106.

¹³³ BOA, A. MKT. MHM, No 3/58, 22 Mart 1848.

¹³⁴ BOA, İ. DH, No: 207/11931, 2 Ocak 1850; BOA, A. MKT. MHM, No: 753/120, 4 Ocak 1850.

¹³⁵ Söz konusu odanın tefrişi için yastık, iki minder, bir takım sandalye ve bir adet perde alınması hakkında bkz. BOA, A. MKT. NZD, No: 391/44, 12 Ocak 1862.

¹³⁶ BOA, İ. DH, No: 940/74407, 30 Ocak 1885.

¹³⁷ BOA, ŞD, No: 109/26, 23 Eylül 1884.

¹³⁸ BOA, ŞD, No: 109/26, 18 Kasım 1884.

¹³⁹ BOA, ŞD, No: 109/26; BOA, DH. MKT, No: 1437/18; BOA, DH. MKT, No: 1454/45.

¹⁴⁰ BOA, DH. MKT, No: 2107/8, 17 Eylül 1898. BOA, DH. MKT, No: 950/52, 10 Nisan 1905.

¹⁴¹ BOA, DH. MKT, No: 865/86, 29 Haziran 1904; BOA, DH. MKT, No: 889/62, 18 Ocak 1905.

¹⁴² BOA, DH. MKT, No: 889/62, 18 Ocak 1905; BOA, DH. MKT, No: 1172/83, 10 Haziran 1907; BOA, DH. MKT, No: 2691/47, 24 Aralık 1908.

¹⁴³ BOA, DH. MKT, No: 899/74, 16 Ekim 1904.

bakımdan Dahiliye Nezareti'ne bağlıydı. Fakat kurumun maaş, kırtasiye ve tefriş giderleri ise Hamidiye Hicaz Demiryolu İdaresi tarafından ödenmekteydi.¹⁴⁴

1880'de Haremeyn tercümanlığının bütçesi Haremeyn öşür maaşından karşılanmaktaydı. Daha sonra tercümanlık Başvekâlet'e ve ondan sonra da Dahiliye Nezareti bütçesine aktarılmış ve Maliye hazinesinden ödenmişti. Fakat Haremeyn ahalisinin ikramiye ve diğer işleri de Evkâf- Hümayûn Nezareti tarafından yürütüldüğünden tercümanlık dairesi de bütçesiyle beraber bu nezarete devredilmiştir.¹⁴⁵

Bu şekilde çalışmalarını sürdüren Haremeyn tercümanlığı 1915'te Cağaloğlu'nda Nüfus İdaresi'yle birlikte aylık kirası 9 lira olan bir binaya taşındı. Yine bu tarihte her iki kuruma 14.364 kuruşluk bir ödenek de ayrıldı.¹⁴⁶ Bu iki kurum, 1919'a kadar aynı binada hizmet verdi.¹⁴⁷ Mayıs 1919'da ise binanın aylık kirası 80 liraya çıkarılması üzerine¹⁴⁸ tercümanlık, Kasım 1919'da Emniyet-i Umumiye Dairesi'nde bulunan odalardan birine nakledildi.¹⁴⁹

3-Haremeyn Encümeni

Haremeyn tercümanlığı, Haremeyn ikramiye ve şehadetnamesinin bütçe yetersizliği nedeniyle Şûrâ-yı Devlet kararıyla 1881'de lağvedildi. Bu dönemde tercümanlığa ait işler ise Haremeyn Encümeni adıyla yeni kurulan bir komisyona bırakılmıştı.¹⁵⁰ Haremeyn Encümeni, tercümanlığa ait işleri sadece 2 sene kadar yürütmüş ve 21 Eylül 1882'de Ahmet Ata Efendi'nin tercümanlığa atanmasıyla tercümanlık yeniden ihdâs edilmiştir.¹⁵¹

Haremeyn ikramiyesinin dağıtımı, ilk başlarda Evkâf-ı Hümayûn Nezareti vasıtasıyla yapılırken bir ara Teşrifât Dairesi'ne verilmiş,¹⁵² daha sonra yine Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne bırakılmıştı.¹⁵³ Evkâf-ı Hümayûn hazinesinden yapılan Haremeyn ahali ikramiyesinin dağıtımı, senetlerinin karşılaştırılması ve muhasebesinin görülmesi için Evkâf-ı Hümayûn Nezareti bünyesinde¹⁵⁴ bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Encümeni yeniden yapılandırılmıştır. Encümenin başkanlığına Haremeyn Kapı Kethüdası Hacı Kâmi Efendi, üyeliklerine ise Mehmet Hurşit Paşa, Niyazi, İsmail Hakkı, Hasan Tahsin ve Mehmet Sadık Efendiler getirilmiştir.¹⁵⁵ Bu encüme daha sonra Haremeyn Tercümanı Ahmed Ata Efendi¹⁵⁶ ile Dahiliye Nezareti Muhasebecisi Ziya Bey de görevlendirildi.¹⁵⁷

¹⁴⁴ BOA, DH. MKT, No: 1152/36, 12 Mart 1907.

¹⁴⁵ BOA, ŞD, No: 285/36.

¹⁴⁶ BOA, DH. MB. HPS (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdürlüğü Belgeleri), No: 29/30, 27 Mayıs 1915.

¹⁴⁷ BOA, DH. SN. THR, No: 82/78, 18 Şubat 1919.

¹⁴⁸ BOA, DH. MB. HPS, No: 125/16, 22 Mayıs 1919.

¹⁴⁹ BOA, HH.d, No: 6900, s. 28.

¹⁵⁰ BOA, DH. MKT, No: 1631/79, 25 Haziran 1889.

¹⁵¹ BOA, ŞD, No: 106/43.

¹⁵² BOA, C. ML, No: 292/1945, 22 Mart 1865.

¹⁵³ BOA, ŞD, No: 111/2, 9 Mart 1879.

¹⁵⁴ Encümen daha sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. BOA, DH. MKT, No: 1502/17, 18 Nisan 1888.

¹⁵⁵ BOA, ŞD, No: 111/2, 11 Mart 1886. Encümen üyelerinden daha sonra vefat eden Mehmet Hurşit Paşa ve Niyazi Efendi'nin yerlerine atama yapılmamıştır. BOA, DH. MKT, No: 1454/45, 13 Ekim 1887.

¹⁵⁶ BOA, DH. MKT, No: 1493/99, 2 Mart 1888.

¹⁵⁷ BOA, DH. MKT, No: 1456/103, 22 Ekim 1887; BOA, DH. MKT, No: 1460/99, 3 Kasım 1887.

Bir başkan, 6 üye, bir başkâtip¹⁵⁸ ve bir veznedârdan oluşacak olan Haremeyn Encümeni'nin görevi ise 14 maddelik bir talimat ile belirlendi. Buna göre encümen; Haremeyn ahalisinin ikramiyelerinin zamanında tahsil edilmesini sağlamak, ikramiyeyi hak sahiplerine dağıtmak üzere mahalline göndermek, gerek Haremeyn'den İstanbul'a ve gerekse İstanbul'dan Hicaz'a gelip gideceklerin işlemleriyle ilgilenecekti. Haremeyn ikramiyesi ise 2.500 kuruş ve üzerinde maaş alan memurların Mart ayı maaşlarından yapılacak olan % 10'luk kesintiden sağlanacaktı. Encümen, Haremeyn ikramiyesi için yaptığı işlemlerin defterini yılsonunda Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne takdim edecekti. Encümen muhasebe işleri için 500 kuruş maaşla bir mutemet ve 300 kuruş maaşla çalışacak bir kapıcıyı da¹⁵⁹ istihdam edecekti. Yine Encümen bünyesinde 500 kuruş maaşla Abdülvahid Efendi Mekke, Abdullah Efendi ise Medine muarrifi¹⁶⁰ olarak görevlendirilecekti.¹⁶¹ Encümen haftada bir ya da iki defa toplanacaktı.¹⁶²

Böylece Haremeyn ikramiyesinin dağıtımı konusunda tercümanlığın yükü hafifletilmiştir. Haremeyn-i Şerifeyn Encümeni ile birlikte Haremeyn ikramiyesi olan 500 bin kuruş Surre-i Hümâyûn yerine Osmanlı Bankası aracılığı ile gönderilmeye başlanmıştır. 1892'de ise Haremeyn ikramiyesi Hicaz Vilâyeti'nin sandık açığının kapatılmasında kullanıldığından dolayı ödenememişti.¹⁶³ Haremeyn ikramiyesinin Surre-i Hümâyûn ile gönderilerek dağıtılması Haremeyn'den İstanbul'a gelip gidenlerin sayısını düşürmüştü.¹⁶⁴

Haremeyn ikramiyesinin dağıtımı tercümanların asli görevini oluşturuyordu. Haremeyn ikramiyesi uzun süre Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nce idare edilmişken 18 Mart 1904 tarihinden itibaren Hamidiye Hicaz Demiryolu İdaresi'ne bırakılmıştır. Haremeyn ikramiyesi olarak adlandırılan meblağın toplamı ise yıllık bir milyon kuruştur. Bu paranın 320.270'i Mekke ve 168.240 kuruşu da Medine'ye dağıtılmaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti içinde bulunduğu mâlî kriz sebebiyle ikramiye bedelini 2.500 kuruş ve daha yüksek maaş alan memurların kesmekte bulmuştur. Bu yöntem, daha önce de uygulanmıştı. Bu defa her sene Mart ayı memur maaşlarından yapılan kesinti, % 10'dan % 15'e çıkarılmıştır.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Haremeyn Encümeni'nde çalışan kâtiplerden biri de Mehmet Sadık Efendi'ydi. Mehmet Sadık Efendi, 1863'te Halep Rüsûmât Emaneti Tahrirat Kalemi mukayyidliğine atandı. 1866-1882 tarihleri arasında ise Halep Vilayeti Mektûbî Kalemi mübeyyiz ve müsevvidliğinde bulundu (*BOA, DH. MKT*, No: 1999/91, 10 Eylül 1892). 1880'de ise bir müddet Halep mülhakâtından Münbic'te naiplik yapan (*BOA, DH. MKT*, No: 1956/9, 31 Mayıs 1892) Mehmet Sadık Efendi 1892'de emekliye ayrılmıştır (*BOA, DH. MKT*, No: 2018/3, 6 Kasım 1892).

¹⁵⁹ Haremeyn Encümeni kapıcılarına ikramiye tertibinden 50 kuruşluk elbise parası da verilmekteydi. *BOA, DH. MKT*, No: 1817/15, 9 Mart 1891.

¹⁶⁰ Muarriif, kelime anlamı itibarıyla cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını anan müezzin ve derviş demektir. Pakalın, *age*, II, s. 552.

¹⁶¹ *BOA, ŞD*, No: 111/2; *BOA, DH. MKT*, No: 1397/10, 5 Aralık 1886.

¹⁶² *BOA, DH. MKT*, No: 1454/45, 13 Ekim 1887.

¹⁶³ *BOA, DH. MKT*, No: 84/8, 28 Z 1310/13 Temmuz 1893; *BOA, DH. MKT*, No: 207/23, 11 Ş 1311/17 Şubat 1894.

¹⁶⁴ *BOA, ŞD*, No: 111/2, 10 Nisan 1886.

¹⁶⁵ *BOA, MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları)*, No: 121/54, 18 Kasım 1908; *BOA, DH. MKT*, No: 2699/77, 13 Aralık 1908.

4-Haremeyn Tercümanlığı Personeli a-Muavinler

Haremeyn tercümanının işlere yetişememesi üzerine 27 Ağustos 1848'de *tercüman refiki veya muavini* adıyla ihdas edilen kadroya Ahmet Refik Efendi, 1000 kuruş maaşla atanmıştır.¹⁶⁶ Tercüman muavinliği belgelerde aynı zamanda ikinci tercümanlık olarak da adlandırılmıştır.¹⁶⁷ 1852'de muaviliğe Süleyman Efendi yıllık 6 bin kuruş ikramiye ile atandı.¹⁶⁸ Tercüman muavinleri de genellikle Mekke ve Medine'nin ileri gelenlerinden seçilmişlerdir.¹⁶⁹ Tercüman muavinleri de Haremeyn'den gelen ahalinin istek ve ihtiyaçları ile yakından ilgilenmişlerdir.¹⁷⁰

b-Muarrifler

1847'de Haremeyn tercümanlarının maiyyetlerinde muarrif kalfası¹⁷¹ adıyla bir memur bulunuyordu.¹⁷² 1883'te Ahmet Ataullah Efendi'nin tercümanlığa atanmasıyla Haremeyn tercümanlığı tekrar ihdas edilmişti.¹⁷³ Bu yeniden yapılanma sırasında tercüman muavinliği kadrosu da muarriflik adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Aslında bu kadro Muarriflik hizmeti ile ilgili olarak “...ahali-i Haremeyn'in devairce olan muamelat-ı mahsusalarını tesviyede yardım ve delalet-i lâzimeyi icra etmesiyle beraber bunların azimet ve avdetlerinde levazımını teshil ve istikmal eylemek ve selamlık resm-i âlisinin icra buyurulduğu camii-i şerifde bulunarak ahali-i kirami mumaileyhimanın istitaף ve istirhamları vukuunda temyiz-i ahvallaeriyle arz-ı hakikate müsaraaat eylemek...” olarak açıklanmıştır. Muarrifin maaşı ise 500 kuruş olacaktı. Bu yeni dönemde muarrifliğe ise Haremeyn ahalisinden Abdülvahid

¹⁶⁶ BOA, İ. DH, No: 180/9815, 6 Eylül 1848; Ahmet Refik Efendi'nin maaşı daha sonra 2.500 kuruşa çıkarılmıştır. BOA, İ. DH, No: 183/10106. Daha sonraki muavin maaşları ise şu şekildedir: Ulvîzâde es-Seyyit Mehmet Efendi 500 (BOA, İ. MVL, No: 292/11702), Hurşit Efendi 2 bin (BOA, BEO, No: 2410/180709; BOA, DH. MKT, No: 889/62).

¹⁶⁷ BOA, A. MKT, No: 148/11, 14 Eylül 1848.

¹⁶⁸ BOA, İ. MVL, No: 249/9130, 19 Ekim 1852; BOA, İ. MVL, No: 292/11702, 15 Ekim 1853.

¹⁶⁹ BOA, MVL, No: 369/42, 26 Mayıs 1861; BOA, İ. MVL, No: 443/19722, 19 Şubat 1861.

¹⁷⁰ Es-Seyyit Mehmet Ulvî Efendi, 1854'te İstanbul'a gelenlerin bazılarını yaptıkları alışverişlerde kefil olduğu gibi bazılarını da borç para vermişti (İ. MVL, No: 334/14381, 29 Haziran 1855). Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz muavinler ise şu isimlerden oluşmaktadır: 1848-1849'da Ahmet Refik (BOA, İ. DH, No: 183/10106; BOA, İ. DH, No: 180/9815; BOA, A. MKT. MHM, No: 5/15; BOA, A. MKT, No: 148/11; BOA, A. MKT, No: 175/64; BOA, A. MKT, No: 201/12; BOA, A. MKT. NZD, No: 1/40), 1852'de Süleyman (BOA, İ. MVL, No: 249/9130), 1853-1855'te Es-Seyyit Ulvîzâde Mehmet Ulvî Efendi (BOA, İ. MVL, No: 292/11702; BOA, İ. MVL, No: 334/14381; BOA, A. MKT, NZD, No: 130/30; BOA, A. MKT, NZD, No: 132/87; BOA, A. MKT, NZD, No: 158/85; BOA, İ. MVL, No: 443/19722), 1861-1862'de Keşmirîzâde Şeyh Salim Efendi (BOA, İ. MVL, No: 443/19722; BOA, MVL, No: 849/77; BOA, MVL, No: 369/42), 1884-1898'de Abdülvahit Efendi (BOA, DH. MKT, No: 2107/8; BOA, DH. MKT, No: 2093/38), 1904-1911'de Hacı Hurşit Efendi (BOA, BEO, No: 2410/180709; BOA, DH. MKT, No: 889/62; BOA, HH.d, No: 6900, s. 2, 7; BOA, DH. MKT, No: 1111/83; BOA, DH. MKT, No: 2691/47), 1911-1916'da Hasan Nasır Efendi (BOA, HH.d, No: 6900, s. 6-7).

¹⁷¹ Muarrif, bir şahsın kimliğini beyan ve tasdik eden kimse demektir. Pakalın, *age*, II, s. 552.

¹⁷² BOA, A. MKT, No: 78/59, 24 Nisan 1847.

¹⁷³ BOA, ŞD, No: 109/26, 23 Eylül 1884. Tercüman Ahmet Ataullah Efendi'nin tercümanlığa atanma tarihi hizmet cetvelinde 30 Eylül 1882 olarak gösterilmektedir (BOA, DH. MKT, No: 950/52, 10 Nisan 1905; BOA, DH. MKT, No: 941/79, 27 Mart 1905).

Efendi atanmıştır.¹⁷⁴ 1883'te muarrifliğe atanan Abdülvahid Efendi'nin 1884'te uhdesine tercüman muavinliği de tevcih edilmiş ve 1898'de ölümüne kadar bu vazifeyi 15 yıl kadar sürdürmüştür.¹⁷⁵

Yine bu dönemde Haremeyn tercümanlığı personeli, tercüman efendinin yanı sıra birinci ve ikinci kâtip ile sınıf-ı evvel ve sani olmak üzere iki muarrif'ten oluşuyordu.¹⁷⁶ 1890 yılında muarriflerin maaşları 600 ve kâtiplerin maaşları ise ikramiye tertibatından olmak üzere 300 kuruşa çıkarılmıştır.¹⁷⁷ 1891'de 250 kuruş¹⁷⁸ olan muarrif maaşı, 1893'te 750'den 1000 kuruşa çıkarılmıştı.¹⁷⁹

Abdülvahid Efendi'nin 15 yıl kadar süren muarrifliğinden sonra bu vazifeyi 18 Temmuz 1896 tarihinden beri yürüten¹⁸⁰ Şeyh İbrahim Mürşid Efendi'nin¹⁸¹ Eylül 1903 tarihinde ölümünden sonra tercümanlığın muarriflik kadrosu ikiye çıkarılmıştır. Muarriflik kadrosunun ikiye çıkarılmasındaki gerekçe ise Mekke ve Medine'den gelecek Haremeyn ahalisinin işlerinin daha süratli bir şekilde görülmesi isteğinden kaynaklanmaktaydı. Bu şekilde muarriflik kadrosu Mekke ve Medine muarrifi adıyla iki ayrı kişiye tevcih edilmiştir. Bu yeni düzenleme ile daha önce 1000 kuruş maaşı olan bu kadrolara Mekkeli Seyyit Ali¹⁸² ile Medineli Hızır Efendiler 500'er kuruş maaşla atanmışlardır.¹⁸³ Yine muarrifler, demiryolu ile memleketlerine geliş gidişlerinde para vermezlerdi.¹⁸⁴

Muarrifler, aynı zamanda Haremeyn tercümanının yokluğunda ona vekâlet ediyorlardı. Tercümanlığa vekâlet ettiklerinde ise tercüman maaşı alıyorlardı.¹⁸⁵ Bunlar Hicaz'dan İstanbul'a gelen Haremeyn ahalisinin ilmühaberleri ile mürur tezkerelerini vererek Sicill-i

¹⁷⁴ BOA, İ. DH, No: 897/71363, 8 Ekim 1883.

¹⁷⁵ BOA, DH. MKT, No: 2093/38, 20 Ağustos 1898; BOA, DH. MKT, No: 2107/8, 17 Eylül 1898; BOA, DH. MKT, No: 813/47, 24 Ocak 1904.

¹⁷⁶ BOA, DH. MKT, No: 1631/79, 25 Haziran 1889.

¹⁷⁷ BOA, DH. MKT, No: 1702/10.

¹⁷⁸ BOA, DH. MKT, No: 1880/80.

¹⁷⁹ BOA, DH. MKT, No: 115/28.

¹⁸⁰ BOA, DH. MKT, No: 813/47.

¹⁸¹ BOA, DH. MKT, No: 640/20, 24 Ocak 1903.

¹⁸² Seyyit Ali Efendi, 14 Aralık 1908'te muarriflikten istifa etmiştir (BOA, HH.d, No: 6900, s. 6-7). Mekke muarrifleri 1903-1908'de Seyyit Ali (BOA, İ. DH, No: 1415/1321 Ş/2; BOA, DH. MKT, No: 772/22; BOA, DH. MKT, No: 1140/63; BOA, DH. MKT, No: 1159/80; BOA, DH. MKT, No: 2691/47, 24 Aralık 1908; BOA, HH.d, No: 6900, s. 7), 1904'te Mehmet Far Ali (BOA, DH. MKT, No: 889/62), 1909-1914'te Ahmet Murat (BOA, DH. MKT, No: 2711/4; BOA, HH.d, No: 6900, s. 7), 1914'te Seyyit Hasan (BOA, HH.d, No: 6900, s. 7) Efendilerdi.

¹⁸³ BOA, DH. MKT, No: 772/22, 1 Ekim 1903; BOA, İ. DH, No: 1415/1321 Ş/2, 25 Ekim 1903; 17 Ekim 1904 tarihli bir belgeye göre ise Mekke Muarrifi Mehmed Far Ali ve Medine Muarrifi ise Abd ibn-i Mehmet'ti (BOA, DH. MKT, No: 889/62, 17 Ekim 1904). Medine Muarrifleri 1903-1909'da Hacı Hafız Hızır Ali (BOA, İ. DH, No: 1415/1321 Ş/2; BOA, DH. MKT, No: 772/22; BOA, DH. MKT, No: 1140/63; BOA, DH. MKT, No: 1159/80; BOA, DH. MKT, No: 2691/47; BOA, HH.d, No: 6900, s. 7), 1904'te Abd ibn-i Mehmet (BOA, DH. MKT, No: 889/62), 1909-1911'de Yusuf Dividdar (BOA, HH.d, No: 6900, s. 7; BOA, DH. MUİ, No: 94-1/41; BOA, DH. MTV (Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri), No: 40-2/42), 1911-1914'te Mehmet Benânî, 1914'te Mehmet Kundakçı, 1919'da ise Sünbülzâde Mehmet (BOA, HH.d, No: 6900, s. 7) Efendilerdi.

¹⁸⁴ BOA, DH. MTV, No: 40-2/42.

¹⁸⁵ BOA, DH. MKT, No: 889/62.

Nüfus İdaresi'ne ait işlemlerini yapıyorlardı.¹⁸⁶ Vazifelerini layıkıyla yerine getiren muarrifler de diğer personel gibi nişanlarla taltif edilmişlerdir.¹⁸⁷

c- Diğer Personel

1860'lı yıllarda tercümanlıkta muavin beyin dışında iki kâtip daha bulunuyordu. Bu kâtiplerden biri de Mehmed Sırrı Efendi'ydi. Mehmed Sırrı Efendi Eylül 1861-21 Ekim 1868 tarihleri arasında katib-i sani olarak çalışmıştı ve 400 kuruş maaş alıyordu. Ve daha sonra Ticaret ve Nafia Nezareti Muhasebe kaleminde çalışmaya başlamıştı.¹⁸⁸ 26 Şubat 1877'de emekliye ayrılan Tercümanlık başkâtibi Eyüp Şem'i Efendi'nin devlet hizmetinde bulunduğu süre 40 yılı aşmıştı ve kendisine 540 kuruşluk maaş bağlanmıştı.¹⁸⁹ Bu kâtiplerin dışında tercümanlık dairesinde bir odacının da istihdam edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

Sonuç

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı idaresine geçen Hicaz, 1919'a kadar yaklaşık 400 sene Türk yönetiminde kalmıştır. Mısır'ın alınmasıyla Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesi, Osmanlı sultanını bütün Müslümanların nazarında İslâm'ın hâmesi ve Müslümanların halifesi konumuna yükseltmiştir.

Hac ve umre dolayısıyla Müslümanların Mekke ve Medine'yi ziyaret etmeleri, İslâm tarihi boyunca bu iki şehre çok özel ve mümtaz bir mevki kazandırmış, buralarda hâkimiyet kurmak, bütün İslâm devletleri arasında bir itibar vesilesi olarak görülmüştür. İslâmiyet'in beşiği olan Haremeyn'i hâkimiyeti altında bulunduran bir devlet hem dinî hemde siyâsî bakımdan büyük bir avantaj ele geçirmiş oluyor, dolayısıyla bütün İslâm dünyası üzerinde itibar ve nüfuz kazanıyordu. Bu nüfuzu kaybetmek istemeyen Osmanlı Sultanları da Haremeyn'e ve halkına ayrı bir özen göstermişlerdir. Bu özenin en büyük göstergelerinden biri de hiç şüphesiz Haremeyn tercümanlığıydı. Haremeyn ahalisine dağıtılan ikramiyelerin ihdâsından beri tercümanlığın varlığı bilinmektedir. Haremeyn halkına ödenen ikramiye ise 1900'lü yılların başında yaklaşık bir milyon kuruştur.

Haremeyn tercümanları, Mekke ve Medine ile Hicaz'ın sair bölgelerinden her sene İstanbul'a gelen imam-hatip, müezzin, şeyh, seyyit, şerif, nakibüleşraf, Mekke ve Medine ağaları gibi *ahali-i kirâmın* İstanbul'daki iâşe ve ibateleri ile memleketlerine geli ve gidişlerinden sorumluydular. Hicaz'dan İstanbul'a gelen ahalinin her türlü ihtiyaç ve istekleri, evlenme-boşanma ve cenaze işlemleri Haremeyn tercümanları vasıtasıyla yürütülmekteydi. 1800-1923 yılları arasında bu makamda 30 tercüman görev yapmıştır. Haremeyn tercümanlığı, diğer devlet birimlerinde de olduğu gibi Osmanlı idarî teşkilâtında imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

¹⁸⁶ BOA, DH. MKT, No: 884/38; BOA, DH. MKT, No: 889/62.

¹⁸⁷ Muarrifler Seyyit Ali ile Medineli Hızır Efendilere dördüncü rütbeden Mecidî nişanı (BOA, DH. MKT, No: 1140/63; BOA, DH. MKT, No: 1159/80), Medine Muarrifi Yusuf Dividdar Efendi'ye ise İftihar Madalyası verilmiştir (BOA, DH. MKT, No: 2711/4).

¹⁸⁸ BOA, DH. MKT, No: 31/34.

¹⁸⁹ BOA, İ. DH, No: 741/60616.

¹⁹⁰ Tercümanlık dairesinde istihdam edilen odacılar ise tespit edebildiğimiz kadarıyla şu isimlerden oluşmaktaydı: Hacı Hamit Efendi (BOA, İ. HUS, No: 25/1311 Z 10), Hasan Ağa (BOA, DH. MKT, No: 2413/44, 10 Ekim 1900), Hüseyin Ağa (BOA, DH. MKT, No: 953/26; BOA, DH. MKT, No: 2691/47), Ali Rıza Ağa, İsmail Ağa (BOA, HH.d, No: 6900, s. 6).

Kaynakça

- I- Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi/BOA)
- A- Defter Tasnifleri
- 1- *Ayniyat Defteri (AD)*, No: 772.
- 2- *Hazine-i Hassa Defterleri (HH. d)*, No:6900.
- B- Belge Tasnifleri
- 1- *Babîâli Evrak Odası Belgeleri (BEO)*, No: 2410/180709.
- 2- *Cevdet Adliye (C. ADL)*, No: 51/3072.
- 3- *Cevdet Dahiliye (C. DH)*, No: 226/11297, 231/11501, 269/13409, 308/15395.
- 4- *Cevdet Evkâf (C. EV)*, No: 297/15142, 373/18927, 19980.
- 5- *Cevdet Hariciye (C. HR)*, No: 880.
- 6- *Cevdet Maliye (C. ML)*, No: 51/2368, 62/2833, 81/3704, 132/ 5702, 186/7756, 188/7813, 205/8450, 292/1945, 346/14267.
- 7- *Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdürlüğü Belgeleri (DH. MB. HPS)*, No: 29/30, 125/16.
- 8- *Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemî Belgeleri (DH. MKT)*, No: No: 31/34, 84/8, 115/28, 207/23, 573/20, 640/20, 772/22, 813/47, 865/ 86, 884/38, 888/29, 889/62, 899/74, 903/35, 903/38, 941/79, 950/52, 953/26, 1111/83, 1140/63, 1152/36, 1159/80, 1172/83, 1192/11, 1196/7, 1205/45, 1397/10, 1437/18, 1454/45, 1456/103, 1460/99, 1493/99, 1502/17, 1631/79, 1702/10, 1817/15, 1880/80, 1956/9, 1999/91, 2018/3, 2093/38, 2107/8, 2413/44, 2691/ 47, 2699/77, 2711/4, 2770/29.
- 9- *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI)*, No: 47-1/36, 91-1/11, 94-1/41.
- 10- *Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH. MTV)*, No: 40-2/42.
- 11- *Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirât Kalemî (DH. SN. THR)*, No: 20/7, 82/78.
- 12- *Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemî Evrakı (HR. MKT)*, No: 86/22.
- 13- *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, No: 543/26883, 553/27314, 647/31730, 1286/49881.
- 14- *İradeler Dahiliye (İ. DH)*, No: 2/51, 45/2247, 46/2300, 79/3968, 86/4295, 89/4470, 136/6995, 137/7040, 137/7064 M, 551/38347, 592/41226, 741/60616, 748/61130, 778/63299, 782/63612, 787/63915, 864/69150, 872/69686, 897/71363, 940/74407, 954/75444, 1005/79349, 180/9815, 183/10106, 207/11931, 217/12804, 236/14229, 236/14247, 257/15862, 260/16142, 261/16244, 287/18043, 31191, 1058/83044, 1268/99666, 1376/1318 RA 34, 1415/1321 Ş 2, 1457/ 1325 C 22.
- 15- *İradeler Hususî (İ. HUS)*, No: 25/1311 Z 10.
- 16- *İradeler Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)*, No: 8/119, 88/1793, 93/1914, 165/4879, 249/9130, 292/11702, 316/13344, 324/13837, 334/14381, 427/18727, 443/19722, 541/24292.
- 17- *Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)*, No: 146/64, 156/64, 343/147, 369/42, 381/134, 382/102, 384/42, 418/40, 432/33, 829/43, 849/77.
- 18- *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)*, No: 121/54.
- 19- *Sadaret Amedî Kalemî Belgeleri (A. AMD)*, No: 7/51, 40/37.
- 20- *Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemî Evrakı (A. DVN)*, No: 82/49, 134/46.
- 21- *Sadaret Mektûbî Kalemî Deavî Evrakı (A. MKT. DV)*, No: 18/7.
- 22- *Sadaret Mektûbî Kalemî Evrakı (A. MKT)*, No: 11/4, 11/43, 12/95, 64/55, 64/74, 69/61, 78/59, 86/27, 102/80, 148/11, 175/64, 201/12,
- 23- *Sadaret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT, MVL)*, No: 70/39.

- 24- *Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrakı* (A. MKT. MHM), No 3/58, 5/15, 67/61, 121/2, 148/54, 165/9, 175/91, 204/41, 230/69, 243/82, 753/120, 759/85.
- 25- *Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı* (A. MKT. NZD), No: 1/40, 12/68, 33/91, 56/101, 59/6, 66/3, 66/58, 76/94, 89/26, 91/39, 92/61, 92/72, 94/9, 94/44, 98/4, 100/38, 113/71, 125/69, 130/30, 132/87, 140/26, 144/36, 158/85, 162/98, 291/25, 292/16, 311/98, 362/81, 363/100, 391/44, 401/59, 405/84, 427/49.
- 26- *Sadaret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyât Evrakı* (A. MKT. UM), No: 145/76.
- 27- *Sadaret Müteferrik Evrakı* (A. M), No: 3/31, 11/50, 20/71, 24/6.
- 28- *Sadaret Teşrifât Kalemi Evrakı* (A. TŞF), No: 6-A/57, 3/98, 33/72.
- 29- *Şûrâ-yı Devlet Belgeleri* (ŞD), No: 104/56, 105/14, 106/43, 109/26, 111/2, 285/36.
- 30- *Yıldız Kamil Paşa Evrakı* (Y. EE. KP), No: 40/3989.
- 31- *Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı* (Y. MTV), No: 26/38.
- 32- *Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzâtı* (Y. PRK. HH), No:39/86.
- 33- *Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti* (Y. PRK. BŞK), No: 2/30.
- 34- *Zabtiye Nezareti Belgeleri* (ZB), No: 11/62.
- II- Gazeteler
- a- *Takvim-i Vekâyi'* (TV), No: 184, 2 Eylül 1839.
- III- Kitap, Makale ve Tezler
- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VI-VIII, (Yeni Yazıya Aktaran Yücel Demirel), İstanbul: Yapı Kredi-Tarih Vakfı, 1999.
- Akif Paşa. *Tabsıra-i Akif Paşa*. Dördüncü Baskı, Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziya, 1300.
- Aslan, Halide, *Tanzimat'ın İlk Beş Yılında Surre (1839-1844)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- Atalar, Münir, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, IV/1993: s. 43-90.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz, I*, (Ed. Faruk Yılmaz), İstanbul: Çamlıca, 2000.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, (Sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), II, İstanbul ty.
- Fatin. *Tezkire-i Hatimetül-Eşâr*. İstanbul 1271.
- Gövsa, İbrahim Alaettin. *Türk Meşhurları*. by ve ty.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
- Hicaz Vilâyet Salnâmesi*, (H. 1303/1886), (Giriş, Metin, İndeks, Tıpkıbasım, Osmanlıca). (Haz. Selman Soydemir, Kemal Erkan, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca, 2008.
- İbrahim Rifat Paşa. *Mir'atü'l Haremeyn Bir Generalin Hac Notları*. (Trc. Lütfullah Yavuz), İzmir: Yitik Hazine, 2010.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, I. Üçüncü Baskı, İstanbul: Dergâh, 1988.

[İnal] İbnülemin Mahmut Kemal-Hüseyin Hüsameddin, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleleri II”, (Nşr. Nazif Öztürk), *Vakıflar Dergisi*, XVI/1982, s. 31-42.

İrtem, Süleyman Kâni. *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli*. (Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel 2004.

Kahraman, Seyit Ali. *Evkâf-ı Hümayûn Nezareti*. İstanbul: Kitabevi 2006.

Levent, Aysel, *Eyüp Sabri Paşa ve Mir'artü'l-Haremeyn'e Göre Hicaz*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan), İstanbul: İletişim, 1996.

Mehmed Emîn El Mekkî, *Hulefâ-yı 'İzâm-ı 'Osmaniyye Hazarâtının Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayûnları* (Haz. Mehmet Ayva), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya, 2006.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*. II, (Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi, 1996.

Osmanoğlu, Ahmed Emin, *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü (1841-1864)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

Özgül, Kayahan. *Münif Paşa*. Ankara: Elips Kitap, 2005.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I, II, Üçüncü Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1983.

Somel, Selçuk Akşin, “Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29, (1996): s. 1-38.

Soydemir, Fatma, *Surre Defterlerine Göre Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hac Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Yavuz, Hulusi. *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*. İstanbul: Tanin Matbaası, 1984.

IV- İnternet Kaynakları

<http://193.255.138.2/takvim.asp> (*Tarih Çevirme Kılavuzu*) (ET:01/07/2012).

Ekler: Haremeyn Tercümanları Listesi

1-	Mehmet Medenî Efendi ¹⁹¹	1800-1801:
2-	Mehmet Seyyit Efendi	1805 ¹⁹² - 1810 ¹⁹³
3-	Derviş Efendi	1810 ¹⁹⁴
4-	Esat Efendi	1810 ¹⁹⁵
5-	Mehmet Seyyit Efendi ¹⁹⁶	1812-1813
6-	Mehmet Sadık Efendi ¹⁹⁷	1819

¹⁹¹ BOA, C. ML, No: 62/2833.

¹⁹² BOA, C. ML, No: 186/7756.

¹⁹³ BOA, C. ML, No: 81/3704.

¹⁹⁴ BOA, C. ML, No: 205/8450.

¹⁹⁵ BOA, C. ML, No: 205/8450.

¹⁹⁶ BOA, C. ML, No: 188/7813.

¹⁹⁷ BOA, C. ADL, No: 51/3072.

7-	Şeyh Mehmet Medenî Efendi	1820 ¹⁹⁸
8-	Mehmet Derviş Sadık Efendi	1835 ¹⁹⁹ -30 Ocak 1839 ²⁰⁰
9-	Halepli Hoca Halil Efendi	5 Şubat 1839 ²⁰¹
10-	Hacı Hasan Efendi	Mart 1841 ²⁰²
11-	Sait Efendi	Haziran-Temmuz 1841 ²⁰³
12-	Mehmet Esat Efendi	Ekim 1841 ²⁰⁴ -27 Ocak 1847 ²⁰⁵
13-	Rıfki Efendi	Eylül 1846 ²⁰⁶
14-	Hacı Ahmet Nazif Efendi	12 Şubat 1847 ²⁰⁷ -1848 ²⁰⁸
15-	Ahmet Refik Efendi (ö. 1851)	Nisan 1849 ²⁰⁹ - Ağustos 1851 ²¹⁰
16-	Süleyman Efendi	1851 ²¹¹ - 10 Ağustos 1852 ²¹²
17-	Hasan Efendi	10 Ağustos 1852-1 Kasım 1852 ²¹³
18-	Şakir Bey	18 Kasım 1852 ²¹⁴ -20 Ekim 1854 ²¹⁵
19-	Süleyman Efendi	20 Ekim 1854 ²¹⁶ - 1860 ²¹⁷
20-	Hacı Hasan Şükrü Efendi	5 Eylül 1858 ²¹⁸ - Ocak 1877 ²¹⁹
21-	Hacı Ahmet Efendi	26 Şubat 1877 ²²⁰ -28 Kasım 1878 ²²¹
22-	Ahmet Bey	28 Kasım 1878 ²²² -18 Mart 1879 ²²³
23-	Tüysüz Hacı Hasan Efendi	Temmuz 1879 ²²⁴
24-	Ahmet Rüşdü Efendi	18 Mart 1879 ²²⁵ 1880 ²²⁶

¹⁹⁸ BOA, HAT, No: 543/26883.

¹⁹⁹ BOA, C. DH, No: 231/11501; BOA, C. EV, No: 373/18927, 297/15142; BOA, HAT, No: 1286/49881.

²⁰⁰ BOA, HAT, No: 647/31730, 553/27314.

²⁰¹ BOA, HAT, No: 553/27314.

²⁰² BOA, C. DH, No: 226/11297.

²⁰³ BOA, İ. DH, No: 45/2247.

²⁰⁴ BOA, İ. DH, No: 46/2300, 79/3968, 89/4470; BOA, C. DH, No: 269/13409; BOA, A. MKT, No: 11/4.

²⁰⁵ BOA, A. TŞF, No: 3/98; BOA, İ. MVL, No: 88/1793.

²⁰⁶ BOA, A. M, No: 3/31.

²⁰⁷ BOA, İ. DH, No: 137/7040, 137/7064/M.

²⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 3/58, 5/15; BOA, İ. DH, No: 183/10106.

²⁰⁹ BOA, C. DH, No: 308/15395; BOA, A. MKT. NZD, No:1/40, 12/68; BOA, İ. MVL, No: 165/4879; BOA, İ. DH, No: 217/12804.

²¹⁰ BOA, İ. DH, No: 236/14229.

²¹¹ BOA, A. AMD, No: 40/37; BOA, MVL, No: 343/147; BOA, A. MKT. NZD, No: 59/6.

²¹² BOA, A. MKT. NZD, No: 56/101.

²¹³ BOA, İ. DH, No: 260/16142, 261/16244, 257/15862; BOA, A. MKT. NZD, No: 59/6; BOA, A. DVN, No:82/49.

²¹⁴ BOA, İ. DH, No: 261/16244; BOA, A. MKT, NZD, No: 66/58, 98/4, 144/36; BOA, MVL, No: 343/147.

²¹⁵ BOA, İ. MVL, No: 316/13344.

²¹⁶ BOA, İ. MVL, No: 316/13344; BOA, A. MKT. NZD, No: 162/98.

²¹⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 759/85, 204/41.

²¹⁸ BOA, A. DVN, No: 134/46; BOA, A. MKT. MHM, No: 204/41; BOA, A. TŞF, No: 33/72; BOA, İ. MVL, No: 427/18727; BOA, A. MKT, NZD, No: 401/59; BOA, İ. DH, No: 551/38347, 592/41226.

²¹⁹ BOA, İ. DH, No: 741/60616.

²²⁰ BOA, İ. DH, No: 741/60616, 748/61130.

²²¹ BOA, İ. DH, No: 778/63299.

²²² BOA, İ. DH, No: 778/63299.

²²³ BOA, İ. DH, No: 782/63612.

²²⁴ BOA, Y. PRK. BŞK, No: 2/30.

	25-	Hacı Ahmet Ata Efendi	20 Eylül 1882 ²²⁷ -1904 ²²⁸		
	26-	Hasan Tahsin Efendi	15 Eylül 1904 ²²⁹ -1907 ²³⁰		
1911 ²³²	27-	Hacı Ferit Efendi	21 Temmuz 1907 ²³¹ -	12	Mayıs
	28-	Hurşit Efendi	Aralık 1916 ²³³		
	29-	Hüseyin Zafer Efendi	Ocak 1918 ²³⁴ -Ağustos 1922 ²³⁵		
	30-	Mehmet Emin Efendi	12 Ağustos 1923 ²³⁶		

²²⁵ BOA, İ. DH, No: 782/63612, 787/63915.

²²⁶ BOA, ŞD, No: 285/36.

²²⁷ BOA, İ. DH, No: 864/69150; BOA, ŞD, No: 106/43; BOA, DH. MKT, No: 950/52; BOA, DH. MKT, No: 903/35; BOA, İ. DH, No: 872/69686; BOA, İ. DH, No: 940/74407; BOA, İ. DH, No: 954/75444; BOA, İ. DH, No: 1005/79349; BOA, İ. DH, No: 1058/83044; BOA, DH. MKT, No: 1493/99; BOA, İ. DH, No: 1268/99666; BOA, İ. DH, No: 1376/1318 RA 34.

²²⁸ BOA, DH. MKT, No: 865/86; BOA, DH. MKT, No: 884/38; BOA, DH. MKT, No: 888/29.

²²⁹ BOA, DH. MKT, No: 889/62; BOA, BEO, No: 2410/180709; BOA, DH. MKT, No: 1172/83; BOA, DH. MKT, No: 1192/11.

²³⁰ BOA, DH. MKT, No: 1205/45.

²³¹ BOA, İ. DH, No: 1457/1325 C 22; BOA, HH.d, No: 6900, s. 6; BOA, DH. MKT, No: 2691/47.

²³² BOA, HH.d, No: 6900, s. 2.

²³³ BOA, HH.d, No: 6900, s. 9.

²³⁴ BOA, HH.d, No: 6900, s. 9.

²³⁵ BOA, HH.d, No: 6900, s. 10.

²³⁶ BOA, Y. EE. KP, No: 40/3989.